

**Ewa Maria Tuz
Barbara Dzedzic**

**Program nauczania geografii
dla szkoły podstawowej
– Planeta Nowa**

Spis treści

Wstęp	3
I. Cele kształcenia i wychowania według założeń programu	6
II. Szczegółowe cele edukacyjne, osiągnięcia ucznia oraz treści nauczania w powiązaniu z podstawą programową	10
III. Warunki realizacji programu	51
IV. Procedury osiągania celów kształcenia i wychowania	53
V. Kontrola, ocena i pomiar osiągnięć ucznia	60
VI. Proponowana literatura dla nauczycieli	64

Wstęp

Punktem wyjścia do napisania *Programu nauczania geografii dla szkoły podstawowej – Planeta Nowa* jest *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r., w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej*¹, tradycja, której słusznie przypisuje się zadanie kształtowania tożsamości narodowej oraz wychowania patriotycznego i obywatelskiego, a także dorobek Międzynarodowej Unii Geograficznej (International Geographical Union). Opracowując koncepcję programu, wykorzystano osiągnięcia dydaktyki geografii, pedagogiki, aksjologii oraz psychologii.

Prezentowany program nauczania geografii w szkole podstawowej wyróżnia się nowatorskim podejściem zgodnym z zasadami konektywizmu i jest odpowiedzią na współczesne wyzwania edukacyjne, a mianowicie na konieczność rozwijania umiejętności selekcji informacji oraz wykorzystania nowoczesnych technologii.

Założeniem programu jest wykształcenie u uczniów umiejętności dostrzegania związków między procesami i zjawiskami oraz zdolności zastosowania wiedzy w praktyce. Tradycyjne „wiedzieć co” (*know-what*) czy „wiedzieć jak” (*know-how*) ustępuje miejsca „**wiedzieć gdzie**” (*know-where*). W myśl tego program zakłada, że nauczanie oznacza proponowanie modelu i doświadczenia, a uczenie się – praktykę i refleksję. Zadanie praktyki i refleksji odwołuje się do postulatu mówiącego o tym, że uczenie się nie polega jedynie na konsumpcji zastanej wiedzy, lecz także na jej tworzeniu. Każdy uczeń, który chce się czegoś nauczyć, może to zrobić, włączając się do istniejącej sieci wiedzy. W nauczaniu geografii zaleca się ograniczenie zakresu wiedzy encyklopedycznej na rzecz kształcenia u uczniów umiejętności korzystania z różnego rodzaju źródeł informacji geograficznej i ich analizy oraz uwzględniania aktualnych potrzeb i wyzwań stwarzanych przez szybko postępujące zmiany kulturowo-cywilizacyjne, społeczne, ekonomiczne i geopolityczne. Jej wyjątkowa wartość edukacyjna wynika w dużej mierze z pełnienia funkcji przedmiotu integrującego wiedzę o środowisku przyrodniczym z wiedzą społeczno-ekonomiczną i humanistyczną oraz ze sprzyjania wszechstronnemu rozwojowi ucznia przez:

- tworzenie całościowego obrazu świata,
- łączenie racjonalności naukowej z refleksją nad pięknem i harmonią świata przyrody,
- nabywanie umiejętności interpretacji otaczającego nas środowiska, zjawisk i procesów oraz oceny działalności człowieka w środowisku przyrodniczym,
- kształtowanie pozytywnego obrazu Polski i więzi ucznia z krajem ojczystym.

Geografia jako przedmiot szkolny umożliwi młodemu pokoleniu:

- rozumienie współczesnego świata charakteryzującego się zróżnicowaniem społeczeństw i ich działań oraz wielkim tempem zmian,

¹ DzU z dnia 24 lutego 2017 r., poz. 356.

- dostrzeganie wzajemnych powiązań regionalnych i globalnych, opartych na wiedzy o zróżnicowaniu przyrodniczym, gospodarczym, społecznym Polski i innych krajów świata,
- wyjaśnianie dynamicznych przemian gospodarczych i społecznych w Polsce i na świecie, prowadzących do rozumienia ich przyczyn i skutków,
- poszukiwanie odpowiedzi na trudne pytania odnoszące się do obecnej fazy rozwoju współczesnej cywilizacji.

W niniejszym programie cele kształcenia i osiągnięcia ucznia przedstawiono z perspektywy zachodzących między nimi interakcji. To podejście w swojej istocie zakłada zupełnie odmienną filozofię nauczania niż podejście tradycyjne. Punktem wyjścia są oczekiwane rezultaty, które uczeń uzyska w procesie kształcenia, a które są nazywane efektami kształcenia. Te efekty są wyrażane w postaci kompetencji, na które składają się umiejętności, wiedza oraz postawy demonstrowane po zakończonym procesie nauczania.

Ujęcie szczegółowych celów kształcenia i wychowania oraz założonych osiągnięć ucznia wskazuje, że w programie główny akcent postawiono na umiejętności, pobudzenie aktywności oraz samodzielne i kreatywne myślenie ucznia. W niniejszym programie nadrzędną rolę przypisano celom kształcenia, które powinny dominować w całym procesie edukacyjnym nad przedmiotowym materiałem nauczania służącym do osiągnięcia tych celów.

Program jest przeznaczony do realizacji w ramach przedmiotu geografia w szkole podstawowej i stanowi pierwszą część obudowy dydaktycznej, którą tworzą: komplet podręczników i zeszytów ćwiczeń do geografii, atlas geograficzny, a także Książka Nauczyciela (szczegółowy przewodnik metodyczny dla nauczycieli korzystających z tego programu), interaktywne mapy Polski oraz interaktywne materiały prezentacyjne – multibooki.

Autorki przewidują możliwość pełnej realizacji programu nawet przy minimalnej liczbie godzin wynikających z ramowego planu nauczania. Czytelna konstrukcja programu ułatwi korzystającym z niego nauczycielom osiągnięcie celów zamieszczonych w podstawie programowej.

Program został podzielony na rozdziały. Rozdział I zawiera omówienie ogólnych celów kształcenia i wychowania, na których oparto niniejszy program w nawiązaniu do podstawy programowej. W kolejnym rozdziale tabelarycznie przedstawiono szczegółowe cele kształcenia oraz osiągnięcia ucznia, a także treści nauczania, przypisując je do kolejnych klas, począwszy od klasy V, a skończywszy na klasie VIII (rozdział II). W rozdziale III umieszczono opis warunków realizacji programu, a w rozdziale IV – procedury osiągania celów kształcenia i wychowania. W kolejnym rozdziale przedstawiono propozycje oceny osiągnięć ucznia, a w ostatnim – podano nauczycielom zalecaną literaturę.

Uczniowie rozpoczynają naukę geografii w **klasie V**, dlatego ważne jest właściwe wprowadzenie ich w tę dziedzinę wiedzy poprzez przedstawienie podziału nauk geograficznych i rozwinięcie umiejętności posługiwania się mapą oraz czytania jej treści w celu interpretacji zjawisk i procesów zachodzących w środowisku geograficznym oraz przestrzeni społeczno-ekonomicznej. Uczniowie poznają wówczas charakterystyczne

krajobrazy Polski od Tatr po Pobreże Słowińskie, a także krajobrazy świata, poczynając od strefy równikowej, a kończąc na obszarach polarnych. Charakteryzują krajobrazy m.in. za pomocą odczytywania informacji z klimatogramów i map tematycznych.

W **klasie VI** uczniowie zdobędą wiedzę na temat współrzędnych geograficznych oraz ruchów Ziemi i ich następstw. W tym celu będą wykorzystywać modele, prowadzić obserwacje i pomiary w terenie. Poznają też środowisko geograficzne oraz problemy demograficzne i gospodarcze kontynentu europejskiego na przykładzie wybranych państw. Przy realizacji tego działu należy zwrócić uwagę na rozwijanie postawy szacunku i otwartości wobec innych kultur. Ważnym zagadnieniem będzie również poznanie państw sąsiadujących z Polską. Uczniowie w czasie zajęć będą planować wycieczki po tych państwach, przedstawiać atrakcje turystyczne, omawiać przemiany gospodarcze oraz poznawać relacje między Polską a państwami sąsiednimi.

W **klasie VII** uczniowie będą się uczyć o środowisku geograficznym, problemach demograficznych i rozwoju gospodarczym Polski. Omawiane treści będą odnoszone do skali europejskiej, tak by uczniowie mogli dokonywać porównań, wyciągać wnioski i formułować prawidłowości. Podstawa programowa kładzie duży nacisk na geografę regionalną, relacje we własnym regionie i utożsamianie się z „małą ojczyzną”. Realizacja tych treści będzie się odbywać poprzez udział uczniów w projektach edukacyjnych, przygotowywanie prezentacji multimedialnych, plakatów, filmów i wystaw fotograficznych. Dla uczniów, którzy w klasach IV–VI szkoły podstawowej uczyli się przyrody, uwzględniono treści z podstaw geografii. Jest to dodatkowy rozdział, który w okresie przejściowym ułatwi uczniom po kursie przyrody zrozumienie treści dotyczących współrzędnych geograficznych oraz przećwiczenie najważniejszych umiejętności wykorzystywanych podczas pracy z mapą. Także przy konkretnych zagadnieniach dotyczących środowiska przyrodniczego Polski rozszerzono treści o elementy geografii fizycznej ogólnej, tak by łatwiej było wprowadzić omawiane treści i dostosować nauczanie do możliwości uczniów. Decyzja o realizacji zagadnień z geografii fizycznej ogólnej w klasie VII szkoły podstawowej należy do nauczyciela.

Ostatni etap szkoły podstawowej – **klasa VIII** – to czas na wędrówkę po odległych kontynentach. Uczeń, świadomy procesów zachodzących w środowisku geograficznym oraz rozumiejący zjawiska społeczno-ekonomiczne zachodzące we współczesnym świecie, będzie łatwiej zgłębiał wiedzę o wybranych państwach. Będzie również przygotowany do dokonywania porównań między omawianymi regionami, świadomy roli geografii w poznawaniu współczesnego świata i zachodzących w nim procesów.

Niniejszy program zakłada wszechstronny rozwój ucznia, dlatego w wymaganiach zwrócono szczególną uwagę na rozwój umiejętności uniwersalnych niezbędnych w dalszym kształceniu. Program nauczania geografii może być modyfikowany przez nauczycieli, dostosowany do uwarunkowań konkretnej szkoły czy klasy. Jego założeniem jest kształcenie i doskonalenie umiejętności nabywanych na lekcjach geografii, stosowania wiedzy geograficznej w praktyce, rozwijanie kreatywnego myślenia, a przede wszystkim przygotowanie ucznia do dalszej kariery edukacyjnej i kształcenia ustawicznego (edukacji permanentnej) na miarę wymogów współczesnego świata.

I. Cele kształcenia i wychowania według założeń programu

Prezentowany program precyzyjnie określa cele kształcenia przewidziane do osiągnięcia na lekcjach geografii w szkole podstawowej, zgodne z celami zamieszczonymi w podstawie programowej.

W koncepcji programu przyjęto, że edukacja geograficzna w szkole podstawowej, wspomagając rozwój ucznia jako osoby i wprowadzając go w życie społeczne, zakłada przede wszystkim:

I. W sferze **wiedzy geograficznej**:

1. poznanie podstawowych metod badań geograficznych, interpretacji oraz prezentacji ich wyników,
2. opanowanie podstawowego słownictwa geograficznego w celu opisywania oraz wyjaśniania występujących w środowisku geograficznym zjawisk i zachodzących w nim procesów,
3. poznanie wybranych krajobrazów Polski i świata, ich głównych cech i składników,
4. poznanie dziedzictwa kultury regionalnej oraz narodowej i postrzeganie go w perspektywie kultury europejskiej oraz światowej,
5. określenie miejsca i roli Polski oraz Polaków we współczesnym świecie,
6. poznanie głównych cech środowiska geograficznego Polski, własnego regionu i najbliższego otoczenia – „małej ojczyzny”, a także wybranych krajów i regionów Europy oraz świata,
7. poznanie i opisywanie zjawisk oraz procesów zachodzących w środowisku przyrodniczym Polski, a także wybranych krajów i regionów Europy oraz świata,
8. integrowanie wiedzy przyrodniczej z wiedzą społeczno-ekonomiczną i humanistyczną,
9. poznanie zróżnicowanych form działalności człowieka w środowisku, ich uwarunkowań i konsekwencji oraz potrzeby racjonalnego gospodarowania zasobami przyrody zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju,
10. poznanie i zrozumienie wybranych problemów społeczno-gospodarczych w skali lokalnej, regionalnej i globalnej,
11. poznanie zróżnicowania społeczno-gospodarczego i kulturowego społeczeństw na świecie poprzez pogłębienie wiedzy o ludziach, społecznościach i narodowościach,
12. rozumienie współzależności między elementami środowiska przyrodniczego i społeczno-gospodarczego oraz związków i zależności w środowisku geograficznym w skali lokalnej, regionalnej i globalnej,
13. określenie prawidłowości w zakresie przestrzennego zróżnicowania warunków środowiska przyrodniczego oraz życia i różnych form działalności człowieka,
14. wiązanie aktualnych wydarzeń społecznych i politycznych z przeszłością,

15. zdobycie wiedzy niezbędnej do zrozumienia istoty zjawisk oraz charakteru i dynamiki procesów zachodzących w środowisku geograficznym w skali lokalnej, krajowej (geografia Polski), wielkich regionów oraz świata w różnych skalach czasowych,
16. dążenie do rozumienia treści geograficznych, a nie tylko do ich pamięciowego opanowania,
17. traktowanie wiadomości geograficznych, stanowiących wartość poznawczą samą w sobie, w sposób integralny, prowadzący do lepszego rozumienia świata, ludzi i siebie,
18. dostrzeganie różnego rodzaju związków i zależności (przyczynowo-skutkowych, funkcjonalnych, czasowych i przestrzennych).

II. W sferze **umiejętności i stosowania wiedzy w praktyce:**

1. planowanie, organizowanie i ocenianie własnej nauki oraz wzięcie za nią odpowiedzialności teraz i w przyszłości,
2. skuteczne porozumiewanie się w różnych sytuacjach, prezentację własnego punktu widzenia i uwzględnianie poglądów innych ludzi,
3. poprawne posługiwanie się językiem ojczystym oraz przygotowywanie się do publicznych wystąpień,
4. prowadzenie obserwacji i pomiarów w terenie, analizowanie, dokonywanie opisu, porównywanie, klasyfikowanie,
5. wykorzystywanie wiedzy i umiejętności geograficznych w celu lepszego rozumienia współczesnego świata,
6. korzystanie z planów, map, fotografii, rysunków, wykresów, danych statystycznych, tekstów źródłowych oraz technologii informacyjno-komunikacyjnych w celu zdobywania, przetwarzania i prezentowania informacji geograficznych,
7. czytanie i interpretację map różnej treści,
8. określanie związków i zależności między poszczególnymi elementami środowiska przyrodniczego, ich wpływu na warunki życia człowieka i jego działalność, formułowanie twierdzeń o prawidłowościach, dokonywanie uogólnień,
9. ocenę uwarunkowań procesów przyrodniczych i społeczno-gospodarczych zachodzących w skali globalnej, regionalnej i lokalnej oraz różnych skalach czasowych,
10. wskazywanie i analizę związków przyczynowo-skutkowych oraz powiązań funkcjonalnych pomiędzy poszczególnymi komponentami środowiska geograficznego w różnych skalach przestrzennych i czasowych,
11. krytyczne myślenie, formułowanie sądów, wartościowanie, ocenianie zjawisk oraz procesów społeczno-kulturowych i gospodarczych zachodzących w różnych regionach świata oraz w Polsce,
12. stawianie pytań, formułowanie hipotez i kreatywne rozwiązywanie problemów,

13. podejmowanie nowych wyzwań oraz racjonalnych działań środowiskowych i społecznych,
14. rozwijanie umiejętności percepcji przestrzeni i wyobraźni przestrzennej,
15. podejmowanie konstruktywnej współpracy z innymi, nabywanie kultury sprzyjającej umiejętności komunikowania się, kształtowania trwałych i skutecznych relacji w grupie, empatii,
16. wykorzystanie zdobytej wiedzy i umiejętności geograficznych w życiu codziennym,
17. rozwijanie sprawności umysłowej oraz osobistych zainteresowań.

III. W sferze **postaw i wartości (cele wychowawcze, aksjologiczne):**

1. rozwijanie przekonania o użyteczności edukacji geograficznej w życiu codziennym,
2. poznawanie siebie, swoich predyspozycji, talentów oraz kształtowanie różnych aspektów własnej osobowości,
3. rozwijanie pasji poznawczej skutkującej wzrostem zainteresowania i motywacji wewnętrznej do uczenia się geografii,
4. rozwijanie dociekliwości poznawczej ukierunkowanej na poszukiwanie prawdy, dobra i piękna w świecie,
5. łączenie racjonalności naukowej z refleksją nad pięknem i harmonią świata przyrody oraz dziedzictwem kulturowym ludzkości,
6. przyjmowanie postawy szacunku do środowiska przyrodniczego oraz rozumienie potrzeby racjonalnego w nim gospodarowania,
7. kształtowanie poczucia tożsamości, patriotyzmu oraz postaw wspólnotowych i obywatelskich,
8. kształtowanie poczucia dumy z piękna ojczystej przyrody i dorobku naszego narodu poprzez poznanie m.in.: różnych obiektów dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego własnego regionu i Polski, krajobrazów Polski, walorów przyrodniczych, kulturowych, turystycznych oraz osiągnięć Polaków w różnych dziedzinach życia, w tym sukcesów polskich firm na arenie międzynarodowej,
9. rozwijanie przekonania o potrzebie uczestnictwa w rozwoju własnego regionu i Polski, a także podejmowania działań na rzecz zachowania ich dziedzictwa przyrodniczego oraz kulturowego,
10. kształtowanie pozytywnych, emocjonalnych i duchowych więzi z krajem ojczystym, z najbliższym otoczeniem społecznym i przyrodniczym („małą ojczyzną”, własnym regionem), a także w pewnym stopniu z całą planetą Ziemią,
11. rozwijanie zdolności percepcji najbliższego otoczenia i miejsca rozumianego jako „oswojona” najbliższa przestrzeń, której uczeń nadaje pozytywne znaczenia,
12. poszukiwanie, odkrywanie i dążenie do osiągnięcia wielkich celów życiowych i wartości niezbędnych dla odnalezienia własnego miejsca w świecie na drodze rzetelnej i systematycznej pracy,

13. kształtowanie świadomości o potrzebie współpracy dotyczącej zwalczania zagrożeń środowiska przyrodniczego oraz zagrożeń społecznych,
14. przygotowanie się do życia w rodzinie, społeczności lokalnej oraz państwie,
15. kształtowanie postaw patriotycznych,
16. poczucie odpowiedzialności za stan środowiska geograficznego i przyszły rozwój społeczno-kulturowy i gospodarczy „małej ojczyzny”, własnego regionu i Polski,
17. rozwijanie poczucia estetyki oraz potrzeby kształtowania ładu przestrzennego,
18. przełamywanie stereotypów i kształtowanie postawy szacunku, zrozumienia, akceptacji i poszanowania innych kultur przy jednoczesnym zachowaniu poczucia wartości dziedzictwa kulturowego własnego narodu i własnej tożsamości.

Ponadto szkoła powinna kształtować u uczniów takie postawy sprzyjające ich dalszemu rozwojowi indywidualnemu i społecznemu, jak: uczciwość, wiarygodność, odpowiedzialność, wytrwałość, poczucie własnej wartości, szacunek dla innych ludzi, patriotyzm, ciekawość poznawcza, kreatywność, przedsiębiorczość, kultura osobista, gotowość do podejmowania inicjatyw oraz do pracy zespołowej. W rozwoju społecznym bardzo ważne jest kształtowanie postawy obywatelskiej, postawy poszanowania tradycji i kultury własnego narodu, a także postawy poszanowania innych kultur i tradycji. Szkoła powinna także podjąć odpowiednie kroki w celu zapobiegania wszelkiej dyskryminacji.

II. Szczegółowe cele edukacyjne, osiągnięcia ucznia oraz treści nauczania w powiązaniu z podstawą programową

Dział programu	Materiał nauczania z podstawy programowej	Treści kształcenia i wymagania szczegółowe z podstawy programowej	Szczegółowe cele edukacyjne oraz osiągnięcia ucznia
	Szarym kolorem oznaczono dodatkowy materiał nauczania wprowadzony w programie	Szarym kolorem oznaczono dodatkowe treści kształcenia i wymagania szczegółowe wprowadzone w programie	Szarym kolorem oznaczono dodatkowe szczegółowe cele edukacyjne oraz osiągnięcia ucznia wprowadzone w programie
Klasa V			
Geografia jako nauka	<ul style="list-style-type: none"> • Podział nauk geograficznych • Źródła informacji geograficznej 		<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Wyjaśnia znaczenie terminu <i>geografia</i>, • wyjaśnia, czym się zajmuje geografia, • przedstawia podział nauk geograficznych, • przedstawia różnice między geografiami fizyczną a społeczno-ekonomiczną, • wymienia źródła informacji geograficznej.
Mapa Polski	<ul style="list-style-type: none"> • Mapa ogólnogeograficzna, krajobrazowa i turystyczna (drukowana i cyfrowa) • Skala mapy, znaki na mapie, treść mapy 	<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> • stosuje legendę mapy do odczytywania informacji, • stosuje skalę mapy do obliczania odległości między wybranymi obiektami, • rozpoznaje na mapie składniki krajobrazu Polski, • czyta treść mapy Polski, • czyta treść mapy i planu najbliższego otoczenia szkoły, odnosząc przedstawione na nich informacje do obserwowanych 	<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> • rozróżnia plan i mapę, • rozpoznaje elementy planu i mapy, • rysuje plan klasy i boiska szkolnego, • wyróżnia skale mapy, • stosuje skale mapy do obliczania odległości na mapie, • rozróżnia wysokość względną i bezwzględną, • odczytuje wysokości na podstawie poziomicy, • rozpoznaje formy ukształtowania terenu na podstawie poziomicy, • rozpoznaje formy ukształtowania terenu na mapie hipsometrycznej,

		w terenie elementów środowiska geograficznego.	<ul style="list-style-type: none"> • rozpoznaje składniki krajobrazu na mapie hipsometrycznej Polski, • rozróżnia składniki krajobrazu najbliższej okolicy szkoły w trakcie zajęć terenowych, • rozróżnia rodzaje map, • posługuje się legendą mapy, • czyta treść mapy i planu najbliższego otoczenia szkoły, odnosząc te treści do obserwowanych w terenie elementów środowiska geograficznego, • odczytuje treść mapy ogólnogeograficznej Polski i mapy turystycznej.
Krajobrazy Polski	<ul style="list-style-type: none"> • Krajobraz wysokogórski (Tatry) • Krajobraz wyżynny (Wyżyna Krakowsko-Częstochowska) • Krajobraz nizinny (Nizina Mazowiecka) • Krajobraz pojezierny (Pojezierze Mazurskie) • Krajobraz nadmorski (Pobrzeże Słowińskie) • Krajobraz wielkomiejski (Warszawa) • Krajobraz miejsko-przemysłowy (Wyżyna Śląska) • Krajobraz rolniczy 	<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> • dokonuje oceny krajobrazu najbliższego otoczenia szkoły pod względem jego piękna oraz ładu i estetyki zagospodarowania terenu podczas zajęć realizowanych w terenie oraz proponuje zmiany w jego zagospodarowaniu, • wskazuje na mapie położenie krain geograficznych Polski, • przedstawia główne cechy krajobrazów Polski oraz wykazuje ich zróżnicowanie, • rozpoznaje krajobrazy Polski na podstawie opisów, a także na filmach i ilustracjach, • przedstawia podstawowe zależności między składnikami poznawanych krajobrazów, 	<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> • wyjaśnia znaczenie terminu <i>krajobraz</i>, • opisuje krajobraz najbliższej okolicy szkoły na podstawie obserwacji w trakcie zajęć terenowych, • dokonuje podczas zajęć realizowanych w terenie oceny krajobrazu najbliższego otoczenia szkoły pod względem jego piękna oraz ładu i estetyki zagospodarowania terenu oraz proponuje zmiany w jego zagospodarowaniu, • rozróżnia krajobrazy naturalne i kulturowe na podstawie własnych obserwacji i ilustracji, • wskazuje krainy geograficzne na ogólnogeograficznej mapie Polski i wymienia ich nazwy, • opisuje położenie geograficzne Tatr na podstawie ogólnogeograficznej mapy Polski, • przedstawia główne cechy krajobrazu Tatr, • rozróżnia krajobraz Tatr Wysokich i Tatr Zachodnich na podstawie ilustracji, • rozpoznaje elementy krajobrazu Tatr na schematach i ilustracjach, • rozróżnia skały budujące Tatry,

	(Wyżyna Lubelska)	<ul style="list-style-type: none"> • opisuje zajęcia, tradycje rodzinne i zwyczaje mieszkańców wybranych krain geograficznych Polski, • opisuje najważniejsze obiekty dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego Polski oraz wskazuje je na mapie, • przedstawia pozytywne i negatywne zmiany w krajobrazach powstałe w wyniku działalności człowieka, • przyjmuje postawę szacunku wobec środowiska przyrodniczego i kulturowego Polski. 	<ul style="list-style-type: none"> • opisuje uwarunkowania pogodowe w Tatrach, • uzasadnia piętrowość roślinną w Tatrach, • opisuje zajęcia, tradycje rodzinne i zwyczaje mieszkańców Podhala, • opisuje najważniejsze obiekty dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego Tatr oraz wskazuje je na mapie, • wykazuje pozytywne i negatywne zmiany w krajobrazie Tatr powstałe w wyniku działalności człowieka, • opisuje położenie geograficzne Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej na podstawie ogólnogeograficznej mapy Polski, • przedstawia główne cechy krajobrazu Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, • opisuje cechy krajobrazu Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej na podstawie ilustracji, • wyjaśnia uwarunkowania krasowienia, • opisuje i rozpoznaje na schematach i rysunkach takie formy krasowe, jak jaskinia, stalaktyt, stalagmit, stalagnat, wywierzysko, skałki wapienne, doliny krasowe, • charakteryzuje szlak Orlich Gniazd, • opisuje wybrane obiekty dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, • opisuje zajęcia, tradycje rodzinne i zwyczaje mieszkańców Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, • wskazuje pozytywne i negatywne zmiany w krajobrazie powstałe w wyniku działalności człowieka, • opisuje położenie geograficzne Wyżyny Lubelskiej na podstawie ogólnogeograficznej mapy Polski, • przedstawia cechy krajobrazu Wyżyny Lubelskiej, • wyjaśnia znaczenie terminów: <i>wąwóz</i>, <i>less</i>, <i>czarnoziem</i>,
--	-------------------	---	--

			<ul style="list-style-type: none"> • wykazuje uwarunkowania upraw na Wyżynie Lubelskiej, • opisuje miasta Wyżyny Lubelskiej (Lublin, Zamość, Kazimierz Dolny), • przedstawia wybrane obiekty dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego Wyżyny Lubelskiej, • opisuje zajęcia, tradycje rodzinne i zwyczaje mieszkańców Lubelszczyzny, • wskazuje pozytywne i negatywne zmiany w krajobrazie Wyżyny Lubelskiej powstałe w wyniku działalności człowieka, • opisuje położenie geograficzne Wyżyny Śląskiej na podstawie ogólnogeograficznej mapy Polski, • przedstawia główne cechy krajobrazu Wyżyny Śląskiej, • opisuje cechy krajobrazu Wyżyny Śląskiej na podstawie ilustracji, • wyjaśnia znaczenie terminów: <i>hałda, węgiel kamienny, szkody górnicze, rekultywacja</i>, • charakteryzuje miasta Wyżyny Śląskiej, • przedstawia wybrane obiekty dziedzictwa, przyrodniczego i kulturowego Wyżyny Śląskiej, • opisuje zajęcia, tradycje rodzinne i zwyczaje mieszkańców Górnego Śląska, • wskazuje pozytywne i negatywne zmiany w krajobrazie Wyżyny Śląskiej powstałe w wyniku działalności człowieka, • opisuje położenie geograficzne Niziny Mazowieckiej na podstawie ogólnogeograficznej mapy Polski, • przedstawia główne cechy krajobrazu Niziny Mazowieckiej, • charakteryzuje cechy krajobrazu Niziny Mazowieckiej na podstawie ilustracji,
--	--	--	---

			<ul style="list-style-type: none"> • wyjaśnia znaczenie terminów: <i>równina, kotlina, wysoczyzna, puszcza</i>, • przedstawia wybrane obiekty dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego Niziny Mazowieckiej, • opisuje zajęcia, tradycje rodzinne i zwyczaje mieszkańców Mazowsza, • przedstawia pozytywne i negatywne zmiany w krajobrazie Niziny Mazowieckiej powstałe w wyniku działalności człowieka, • opisuje cechy krajobrazu wielkomejskiego na podstawie ilustracji, • planuje wycieczkę po zabytkowej Warszawie, • przedstawia wybrane obiekty dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego Warszawy, • opisuje zajęcia, tradycje rodzinne i zwyczaje mieszkańców Warszawy, • opisuje położenie geograficzne Pojezierza Mazurskiego na podstawie ogólnogeograficznej mapy Polski, • przedstawia główne cechy krajobrazu Pojezierza Mazurskiego, • charakteryzuje cechy krajobrazu Pojezierza Mazurskiego (lasy, jeziora, wzgórza i pagórki) na podstawie ilustracji, • charakteryzuje miejscowości turystyczne Pojezierza Mazurskiego (np. Giżycko, Mikołajki, Ruciane-Nida), • przedstawia wybrane obiekty dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego Pojezierza Mazurskiego, • opisuje zajęcia, tradycje rodzinne i zwyczaje mieszkańców Pojezierza Mazurskiego, • przedstawia pozytywne i negatywne zmiany w krajobrazie Pojezierza Mazurskiego powstałe w wyniku działalności człowieka,
--	--	--	--

			<ul style="list-style-type: none"> • opisuje położenie geograficzne Pobrzeża Słowińskiego na podstawie ogólnogeograficznej mapy Polski, • przedstawia główne cechy krajobrazu Pobrzeża Słowińskiego, • charakteryzuje cechy krajobrazu Pobrzeża Słowińskiego na podstawie ilustracji, • wyjaśnia znaczenie terminów: <i>wydma, plaża, mierzeja, jezioro przybrzeżne</i>, • omawia warunki pogodowe nad morzem, • wyjaśnia uwarunkowania bryzy, • charakteryzuje miejscowości turystyczne Pobrzeża Słowińskiego, • przedstawia wybrane obiekty dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego Pobrzeża Słowińskiego, • opisuje zajęcia, tradycje rodzinne i zwyczaje mieszkańców Pobrzeża Słowińskiego, • przedstawia pozytywne i negatywne zmiany w krajobrazie Pobrzeża Słowińskiego powstałe w wyniku działalności człowieka, • przyjmuje postawę szacunku wobec środowiska przyrodniczego i kulturowego Polski.
Lądy i oceany na Ziemi	<ul style="list-style-type: none"> • Rozmieszczenie lądów i oceanów • Pierwsze wyprawy geograficzne 	<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> • wskazuje na globusie i mapie świata bieguny, równik, południk zerowy i 180°, półkule, zwrotniki i koła podbiegunowe, • wymienia nazwy i wskazuje na globusie i mapie świata kontynenty i oceany oraz określa ich położenie względem równika i południka zerowego, 	<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> • przedstawia globus jako model Ziemi, • omawia podobieństwa i różnice między globusem a mapą Ziemi, • omawia położenie kontynentów na Ziemi (w tym względem równika i południka zerowego) i ich główne cechy na podstawie globusa i mapy ogólnogeograficznej świata, • wyjaśnia znaczenie terminów: <i>biegun północny, biegun południowy, południk 0°, południk 180°, zwrotnik Raka</i>,

		<ul style="list-style-type: none"> wskazuje na mapie wielkie formy ukształtowania powierzchni Ziemi i akweny morskie na trasach pierwszych podróży geograficznych. 	<p><i>zwrotnik Koziorożca, koło podbiegunowe północne, koło podbiegunowe południowe,</i></p> <ul style="list-style-type: none"> wskazuje <i>biegun północny, biegun południowy, południk 0°, południk 180°, zwrotnik Raka, zwrotnik Koziorożca, koło podbiegunowe północne, koło podbiegunowe południowe</i> na globusie i mapie ogólnogeograficznej świata, opisuje wielkie formy ukształtowania powierzchni lądów na podstawie globusa i mapy ogólnogeograficznej świata, dokonuje podziału Oceanu Światowego na podstawie globusa i mapy ogólnogeograficznej świata, wyjaśnia przyczyny i skutki wielkich odkryć geograficznych, omawia osiągnięcia wybranych odkrywców, np. Vasco da Gamy, Krzysztofa Kolumba, Ferdynanda Magellana, Jamesa Cooka, zdobywców biegunów
Krajobrazy świata	<ul style="list-style-type: none"> Krajobrazy świata: wilgotnego lasu równikowego i lasu strefy umiarkowanej, sawanny i stepu, pustyni gorącej i lodowej, tajgi, tundry, krajobraz śródziemnomorski, wysokogórski Himalajów Strefowość a piętrowość klimatyczno-roślinna na świecie 	<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> wskazuje na mapie położenie poznawanych typów krajobrazów, odczytuje wartość i opisuje rozkład temperatury powietrza oraz opadów atmosferycznych na podstawie klimatogramów i map klimatycznych, przedstawia główne cechy i porównuje poznawane krajobrazy świata oraz rozpoznaje je na podstawie opisów, a także na filmach i ilustracjach, rozpoznaje rośliny i zwierzęta 	<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> wyjaśnia znaczenie terminów: <i>pogoda, klimat,</i> przedstawia podobieństwa i różnice między pogodą a klimatem, omawia czynniki klimatotwórcze (wpływ mórz i oceanów oraz ukształtowanie powierzchni lądów), odczytuje informacje z klimatogramu, wyróżnia strefy klimatyczne na Ziemi, omawia typy klimatów (morski, kontynentalny, górski), wyjaśnia uwarunkowania układu stref krajobrazowych na Ziemi, omawia położenie geograficzne strefy wilgotnego lasu równikowego na podstawie mapy ogólnogeograficznej świata, opisuje warunki klimatyczne na podstawie klimatogramu

		<p>typowe dla poznanych krajobrazów,</p> <ul style="list-style-type: none"> • prezentuje niektóre przykłady budownictwa, sposoby gospodarowania, główne zajęcia mieszkańców poznawanych obszarów, • identyfikuje współzależności między składnikami poznawanych krajobrazów a warunkami życia człowieka, • ustala zależności między położeniem wybranych krajobrazów na kuli ziemskiej, warunkami klimatycznymi a głównymi cechami krajobrazów. 	<p>i główne cechy krajobrazu wilgotnego lasu równikowego,</p> <ul style="list-style-type: none"> • rozpoznaje rośliny i zwierzęta typowe dla krajobrazu wilgotnego lasu równikowego, • wyjaśnia przystosowania roślin i zwierząt do życia w strefie wilgotnego lasu równikowego, • przedstawia przykłady budownictwa, sposoby gospodarowania, główne zajęcia mieszkańców w strefie wilgotnego lasu równikowego, • omawia położenie geograficzne strefy sawann na podstawie mapy ogólnogeograficznej świata, • opisuje warunki klimatyczne na podstawie klimatogramu i główne cechy krajobrazu sawanny, • rozpoznaje rośliny i zwierzęta typowe dla krajobrazu sawanny, • wyjaśnia przystosowania roślin i zwierząt do życia na sawannie, • przedstawia przykłady budownictwa, sposoby gospodarowania, główne zajęcia mieszkańców w strefie sawanny, • omawia położenie geograficzne strefy pustyń gorących na podstawie mapy ogólnogeograficznej świata, • opisuje warunki klimatyczne na podstawie klimatogramu i główne cechy krajobrazu pustyń gorących, • rozpoznaje rośliny i zwierzęta typowe dla krajobrazu pustyń gorących, • wyjaśnia przystosowania roślin i zwierząt do życia w strefie pustyń gorących, • przedstawia przykłady budownictwa, sposoby gospodarowania, główne zajęcia mieszkańców w strefie pustyń gorących, • omawia położenie geograficzne strefy krajobrazu
--	--	--	--

			<p>śródziemnomorskiego na podstawie mapy ogólnogeograficznej świata,</p> <ul style="list-style-type: none"> • opisuje warunki klimatyczne na podstawie klimatogramu i główne cechy krajobrazu śródziemnomorskiego, • rozpoznaje rośliny i zwierzęta typowe dla krajobrazu śródziemnomorskiego, • wyjaśnia przystosowania roślin i zwierząt do życia w strefie krajobrazu śródziemnomorskiego • przedstawia przykłady budownictwa, sposoby gospodarowania, główne zajęcia mieszkańców w strefie krajobrazu śródziemnomorskiego, • omawia położenie geograficzne strefy lasów liściastych i mieszanych strefy umiarkowanej na podstawie mapy ogólnogeograficznej świata, • opisuje warunki klimatyczne na podstawie klimatogramu i główne cechy krajobrazu lasów liściastych i mieszanych strefy umiarkowanej, • rozpoznaje rośliny i zwierzęta typowe dla krajobrazu lasów liściastych i mieszanych strefy umiarkowanej, • wyjaśnia przystosowanie roślin i zwierząt do życia w lasach liściastych i mieszanych strefy umiarkowanej, • przedstawia przykłady budownictwa, sposoby gospodarowania, główne zajęcia mieszkańców na obszarze lasów liściastych i mieszanych strefy umiarkowanej, • omawia położenie geograficzne strefy stepów na podstawie mapy ogólnogeograficznej świata, • opisuje warunki klimatyczne stepów na podstawie klimatogramu, • omawia główne cechy krajobrazu stepowego, • rozpoznaje rośliny i zwierzęta typowe dla krajobrazu
--	--	--	---

			<p>stepowego,</p> <ul style="list-style-type: none"> • wyjaśnia przystosowanie roślin i zwierząt do życia w strefie stepu, • przedstawia przykłady budownictwa, sposoby gospodarowania, główne zajęcia mieszkańców w strefie stepu, • omawia położenie geograficzne strefy tajgi na podstawie mapy ogólnogeograficznej świata, • opisuje warunki klimatyczne tajgi na podstawie klimatogramu, • omawia główne cechy krajobrazu tajgi, • rozpoznaje rośliny i zwierzęta typowe dla krajobrazu tajgi, • wyjaśnia przystosowanie roślin i zwierząt do życia w tajdze, • przedstawia przykłady budownictwa, sposoby gospodarowania, główne zajęcia mieszkańców w strefie tajgi, • omawia położenie geograficzne strefy tundry na podstawie mapy ogólnogeograficznej, • omawia warunki klimatyczne tundry na podstawie klimatogramu, • opisuje główne cechy krajobrazu tundry, • rozpoznaje rośliny i zwierzęta typowe dla krajobrazu tundry, • wyjaśnia przystosowanie roślin i zwierząt do życia w tundrze, • przedstawia przykłady budownictwa, sposoby gospodarowania, główne zajęcia mieszkańców w strefie tundry, • omawia położenie geograficzne strefy pustyni lodowych
--	--	--	---

			<p>na podstawie mapy ogólnogeograficznej świata,</p> <ul style="list-style-type: none">• opisuje warunki klimatyczne pustyń lodowych na podstawie klimatogramu,• omawia główne cechy krajobrazu pustyń lodowych,• rozpoznaje rośliny i zwierzęta typowe dla krajobrazu pustyń lodowych,• wyjaśnia przystosowanie roślin i zwierząt w strefie pustyń lodowych,• przedstawia przykłady budownictwa, sposoby gospodarowania, główne zajęcia mieszkańców w strefie pustyń lodowych,• wyjaśnia piętrowość klimatyczno-roślinną na obszarach górskich,• opisuje warunki klimatyczne i główne cechy krajobrazu wysokogórskiego,• rozpoznaje rośliny i zwierzęta typowe dla krajobrazu wysokogórskiego,• wyjaśnia przystosowanie roślin i zwierząt do życia w strefie wysokogórskiej,• przedstawia przykłady budownictwa, sposoby gospodarowania, główne zajęcia mieszkańców w strefie wysokogórskiej,• identyfikuje współzależności między składnikami poznawanych krajobrazów i warunkami życia człowieka,• ustala zależności między położeniem wybranych krajobrazów na kuli ziemskiej, warunkami klimatycznymi i głównymi cechami krajobrazów,• porównuje poznawane krajobrazy świata oraz rozpoznaje je na podstawie opisów, a także na filmach i ilustracjach.
--	--	--	--

Klasa VI			
Współrzędne geograficzne	<ul style="list-style-type: none"> • Szerokość i długość geograficzna • Położenie matematyczno-geograficzne punktów i obszarów • Rozciągłość południkowa i równoleżnikowa 	<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> • odczytuje szerokość i długość geograficzną wybranych punktów na globusie i mapie, • na podstawie podanych współrzędnych geograficznych wskazuje położenie punktów i obszarów na mapach w różnych skalach, • wyznacza w terenie współrzędne dowolnych punktów (za pomocą mapy lub GPS). 	<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> • wyjaśnia terminy: <i>długość geograficzna</i>, <i>szerokość geograficzna</i>, • określa współrzędne geograficzne punktów na globusie i na mapach w różnych skalach, • wyznacza współrzędne dowolnych punktów w terenie za pomocą GPS, • wskazuje na podstawie podanych współrzędnych geograficznych położenie punktów i obszarów na mapach w różnych skalach, • oblicza rozciągłość południkową i równoleżnikową.
Ruchy Ziemi	<ul style="list-style-type: none"> • Ziemia w Układzie Słonecznym • Ruch obrotowy i obiegowy • Następstwa ruchów Ziemi 	<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> • dokonuje pomiaru wysokości Słońca w trakcie zajęć terenowych oraz porównuje wyniki uzyskane w różnych porach dnia i roku, • demonstruje przy użyciu modeli (np. globusa lub tellurium) ruch obrotowy Ziemi, określa jego kierunek, czas trwania, miejsca wschodu i zachodu Słońca oraz południa słonecznego, • wyjaśnia związek między ruchem obrotowym a widomą wędrówką i górowaniem Słońca, istnieniem dnia i nocy, dobowym rytmem życia człowieka i przyrody, występowaniem stref 	<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> • wyjaśnia budowę wszechświata, • omawia teorię geocentryczną i heliocentryczną, • wyjaśnia znaczenie terminów: <i>galaktyka</i>, <i>gwiazda</i>, <i>planeta</i>, <i>planetoidy</i>, <i>meteoroidy</i>, <i>meteory</i>, <i>meteoryty</i>, <i>komety</i>, • opisuje budowę Układu Słonecznego, • demonstruje przy użyciu modeli (np. globusa lub tellurium) ruch obrotowy i obiegowy Ziemi, • omawia cechy ruchu obiegowego i obrotowego Ziemi, • wyjaśnia związek między ruchem obrotowym a widomą wędrówką i górowaniem Słońca, istnieniem dnia i nocy, dobowym rytmem życia człowieka i przyrody, występowaniem stref czasowych, • wyjaśnia zmiany oświetlenia Ziemi podczas ruchu obiegowego w pierwszych dniach astronomicznych pór roku, • wyjaśnia następstwa ruchu obiegowego Ziemi

		<p>czasowych,</p> <ul style="list-style-type: none"> • demonstruje przy użyciu modeli (np. tellurium lub globusa) ruch obiegowy Ziemi, • przedstawia zmiany w oświetleniu Ziemi w pierwszych dniach astronomicznych pór roku, • wykazuje związek między ruchem obiegowym Ziemi a strefami jej oświetlenia oraz strefowym zróżnicowaniem klimatu i krajobrazów na Ziemi. 	<p>(astronomiczne pory roku, zmiany miejsca wschodu i zachodu Słońca, zmiany wysokości górowania Słońca nad widnokregiem, zmiany długości trwania dnia i nocy, zjawisko dnia i nocy polarnej),</p> <ul style="list-style-type: none"> • wskazuje miejsca wschodu i zachodu Słońca w różnych porach roku, dokonuje w terenie pomiaru jego wysokości oraz porównuje wyniki uzyskane w różnych porach dnia i roku, • charakteryzuje strefy oświetlenia Ziemi, • wykazuje związek między ruchem obiegowym Ziemi a strefami jej oświetlenia oraz strefowym zróżnicowaniem klimatu i krajobrazów na Ziemi, • oblicza czas strefowy i miejscowy słoneczny na kuli ziemskiej, • wyjaśnia znaczenie terminów: <i>czas uniwersalny, strefy czasowe, czas urzędowy</i>, • omawia międzynarodową linię zmiany daty.
Geografia Europy	<ul style="list-style-type: none"> • Położenie i granice kontynentu • Podział polityczny Europy • Główne cechy środowiska przyrodniczego Europy • Zjawiska występujące na granicach płyt litosfery • Zróżnicowanie ludności oraz starzenie się społeczeństw 	<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> • charakteryzuje położenie, przebieg granic oraz linii brzegowej Europy, • przedstawia podział polityczny Europy oraz rolę Unii Europejskiej w przemianach społecznych i gospodarczych kontynentu, • charakteryzuje ukształtowanie powierzchni Europy, • określa na przykładzie Islandii związek między położeniem na 	<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> • omawia położenie, przebieg granic, linię brzegową Europy na podstawie mapy ogólnogeograficznej, • opisuje ukształtowanie powierzchni Europy na podstawie mapy ogólnogeograficznej Europy, • wyjaśnia zróżnicowanie klimatyczne Europy i czynniki, które o tym decydują, na podstawie mapy klimatycznej i ogólnogeograficznej Europy, • przedstawia zróżnicowanie roślinności w Europie, • omawia płytową budowę litosfery na podstawie schematu, • opisuje położenie geograficzne i środowisko przyrodnicze Islandii na podstawie mapy

	<ul style="list-style-type: none"> • Największe europejskie metropolie • Zróżnicowanie źródeł energii w krajach europejskich • Rolnictwo, przemysł i usługi w wybranych krajach europejskich • Turystyka w Europie Południowej 	<p>granicy płyt litosfery a występowaniem wulkanów i trzęsień ziemi,</p> <ul style="list-style-type: none"> • przedstawia zróżnicowanie klimatyczne Europy oraz czynniki, które o nim decydują, • wyjaśnia rozmieszczenie ludności oraz główne przyczyny i skutki starzenia się społeczeństw w Europie, • wyjaśnia przyczyny i konsekwencje zróżnicowania demograficznego ludności Europy, • ocenia społeczno-ekonomiczne i kulturowe konsekwencje migracji na obszarze Europy, • określa podobieństwa i różnice między największymi miastami Europy: Londynem i Paryżem, • porównuje cechy rolnictwa Danii i Węgier, • wykazuje związki między głównymi cechami środowiska przyrodniczego wybranych krajów Europy a wykorzystaniem różnych źródeł energii, • przedstawia znaczenie nowoczesnego przemysłu i usług w gospodarce na przykładzie Francji, 	<p>ogólnogeograficznej Europy i map tematycznych,</p> <ul style="list-style-type: none"> • wyjaśnia wpływ budowy geologicznej, w tym położenia na granicy płyt litosfery, na występowanie wulkanów i trzęsień ziemi na Islandii, • wymienia przykłady innych obszarów występowania trzęsień ziemi i wulkanów na podstawie mapy płyt litosfery i mapy ogólnogeograficznej Europy, • przedstawia zmiany na mapie politycznej Europy pod koniec XX w., • dokonuje podziału politycznego Europy (liczba państw, terytoria zależne, największe i najmniejsze kraje) na podstawie mapy politycznej Europy, • ocenia przyczyny i skutki integracji europejskiej, • przedstawia rolę Unii Europejskiej w przemianach społecznych i gospodarczych kontynentu, • charakteryzuje rozmieszczenie ludności na podstawie mapy ludności Europy, • porównuje liczbę ludności Europy na tle ludności świata na podstawie danych statystycznych, • przedstawia zmiany liczby ludności Europy w XX i XXI w. na podstawie danych statystycznych, • analizuje strukturę wieku i płci ludności Europy na podstawie danych statystycznych, • opisuje przyrost naturalny ludności Europy na podstawie danych statystycznych, • analizuje przyczyny i skutki starzenia się społeczeństw w Europie, • opisuje zróżnicowanie narodowościowo-etniczno-kulturowe ludności Europy, • wyjaśnia przyczyny migracji ludności w Europie, • przedstawia kraje imigracyjne i emigracyjne w Europie,
--	--	---	--

		<ul style="list-style-type: none"> • wykazuje związki między rozwojem turystyki w Europie Południowej a warunkami przyrodniczymi oraz dziedzictwem kultury śródziemnomorskiej, • przyjmuje postawę szacunku i zrozumienia wobec innych kultur przy zachowaniu poczucia wartości dziedzictwa kulturowego własnego kraju. 	<ul style="list-style-type: none"> • analizuje problemy migracyjne w Europie, • ocenia skutki migracji w Europie, • wyjaśnia, co to jest urbanizacja, • przedstawia zróżnicowanie poziomu urbanizacji na podstawie mapy urbanizacji w Europie, • wykazuje podobieństwa i różnice największych miast Europy – Londynu i Paryża, • wyróżnia źródła energii na świecie (odnawialne i nieodnawialne), • przedstawia zmiany w wykorzystaniu źródeł energii na świecie w XX i XXI w. na podstawie danych statystycznych, • analizuje strukturę produkcji energii elektrycznej w wybranych krajach Europy na podstawie danych statystycznych, • wyróżnia typy elektrowni, • przedstawia zalety i wady różnych typów elektrowni, • opisuje odnawialne źródła energii w Europie, • wykazuje związki między głównymi cechami środowiska przyrodniczego wybranych krajów Europy a wykorzystaniem różnych źródeł energii, • charakteryzuje warunki naturalne Francji, Danii i Węgier na podstawie mapy ogólnogeograficznej oraz map tematycznych Europy, • przedstawia znaczenie nowoczesnego przemysłu i usług w gospodarce na przykładzie Francji, • wykazuje związki między głównymi cechami środowiska przyrodniczego a rolnictwem Danii oraz Węgier, • porównuje cechy rolnictwa Danii i Węgier, • charakteryzuje typy gospodarki Francji, Danii i Węgier,
--	--	---	--

			<ul style="list-style-type: none"> • przedstawia walory przyrodnicze Europy Południowej, • przedstawia walory pozaprzyrodnicze Europy, Południowej, • wykazuje związki między rozwojem turystyki w Europie Południowej a warunkami przyrodniczymi oraz dziedzictwem kultury śródziemnomorskiej, • wykazuje znaczenie turystyki dla krajów śródziemnomorskich, • przedstawia cechy gospodarki krajów Europy Południowej, • przyjmuje postawę szacunku i zrozumienia wobec innych kultur przy zachowaniu poczucia wartości dziedzictwa kulturowego własnego kraju.
Sąsiedzi Polski	<ul style="list-style-type: none"> • Przemiany przemysłu w Niemczech • Dziedzictwo kulturowe Litwy i Białorusi • Środowisko przyrodnicze oraz atrakcje turystyczne Czech i Słowacji • Problemy polityczne, społeczne i gospodarcze Ukrainy • Zróżnicowanie przyrodnicze i społeczno-gospodarcze Rosji • Relacje Polski z sąsiadami 	<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> • charakteryzuje przemiany w strukturze przemysłu w Niemczech na przykładzie Nadrenii Północnej-Westfalii, • projektuje trasę wycieczki po Litwie i Białorusi uwzględniającej wybrane walory środowiska przyrodniczego i kulturowego, • przedstawia przykłady atrakcji turystycznych i rekreacyjno-sportowych Czech i Słowacji, • rozumie problemy polityczne, społeczne i gospodarcze Ukrainy, • wykazuje zróżnicowanie środowiska przyrodniczego i charakteryzuje gospodarkę 	<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> • wskazuje sąsiadów Polski na mapie ogólnogeograficznej Europy, • opisuje warunki naturalne sąsiadów Polski na mapie ogólnogeograficznej Europy, • przedstawia zróżnicowanie ludności sąsiadów Polski na podstawie danych statystycznych, • określa główne kierunki zmian w strukturze przemysłu w Niemczech na przykładzie Nadrenii Północnej-Westfalii, • opisuje relacje sąsiedzkie między Polską a Niemcami, • przedstawia główne kierunki rozwoju gospodarczego Czech i Słowacji, • przedstawia atrakcje turystyczne i rekreacyjno-sportowe Czech i Słowacji, • opisuje relacje sąsiedzkie między Polską a Czechami i Słowacją, • wykazuje podobieństwa i różnice między środowiskiem

		<p>Rosji,</p> <ul style="list-style-type: none"> • charakteryzuje relacje Polski z krajami sąsiadującymi, • rozumie potrzebę kształtowania dobrych relacji Polski z jej sąsiadami. 	<p>przyrodniczym a gospodarką Litwy i Białorusi,</p> <ul style="list-style-type: none"> • opisuje walory przyrodnicze i kulturowe Litwy i Białorusi, • projektuje trasę wycieczki turystycznej na Litwę i Białoruś, • opisuje relacje sąsiedzkie między Polską a Litwą i Białorusią, • wymienia główne problemy polityczne, społeczne i gospodarcze Ukrainy, • opisuje relacje sąsiedzkie między Polską a Ukrainą, • opisuje położenie geograficzne Rosji, • wykazuje zróżnicowanie środowiska przyrodniczego i charakteryzuje gospodarkę Rosji, • przedstawia główne problemy społeczno-gospodarcze Rosji, • opisuje relacje sąsiedzkie między Polską a Rosją, • przedstawia wybrane walory środowiska przyrodniczego i kulturowego jako przykłady atrakcji turystycznych krajów sąsiadujących z Polską, • rozumie potrzebę kształtowania dobrych relacji Polski z jej sąsiadami.
Klasa VII			
Podstawy geografii²	<ul style="list-style-type: none"> • Podział nauk geograficznych, źródła informacji geograficznej • Kształt i wymiary Ziemi • Współrzędne 	<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> • dokonuje podziału nauk geograficznych, • analizuje źródła informacji geograficznej, • omawia poglądy na kształt 	<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> • wyjaśnia znaczenie terminu <i>geografia</i>, • przedstawia podział nauk geograficznych, • przedstawia różnice między geografiami fizyczną a społeczno-ekonomiczną,

² Rozdział dodatkowy *Podstawy geografii* w okresie przejściowym ułatwi uczniom po kursie przyrody zrozumienie treści dotyczących współrzędnych geograficznych oraz przećwiczenie najważniejszych umiejętności wykorzystywanych podczas pracy z mapą.

	<p>geograficzne</p> <ul style="list-style-type: none"> • Elementy mapy, skala mapy • Poziomice, wysokość względna i bezwzględna • Podział map 	<p>Ziemi,</p> <ul style="list-style-type: none"> • przedstawia wymiary Ziemi, • omawia cechy siatki geograficznej i wymienia jej elementy, • posługuje się współrzędnymi geograficznymi na siatce geograficznej i na mapie, • omawia cechy mapy i jej elementy, • omawia siatkę kartograficzną, • przedstawia rodzaje skal, • oblicza odległości na mapie, • analizuje sposoby przedstawiania rzeźby terenu na mapach, • posługuje się wysokością względną i bezwzględną, • dokonuje podziału map i przedstawia ich zastosowanie. 	<ul style="list-style-type: none"> • wymienia źródła informacji geograficznej, • przedstawia poglądy na kształt Ziemi, • wymienia dowody na kulistość Ziemi, • podaje wymiary Ziemi oraz główne cechy jej kształtu, • wyjaśnia różnice między elipsoidą a geoidą, • wyjaśnia znaczenie terminów: <i>siatka geograficzna, południki, równoleżnik, zwrotniki, długość geograficzna, szerokość geograficzna</i>, • odczytuje wartości szerokości geograficznej zwrotników, kół podbiegunowych oraz biegunów, • wymienia cechy południków i równoleżników, • odczytuje długość i szerokość geograficzną na globusie i na mapie, • podaje cechy siatki geograficznej, • określa położenie geograficzne punktów i obszarów na mapie, • odszukuje obiekty na mapie na podstawie podanych współrzędnych geograficznych, • oblicza rozciągłość równoleżnikową i południkową na podstawie współrzędnych geograficznych, • wyjaśnia znaczenie terminów: <i>mapa skala, siatka kartograficzna, legenda mapy</i>, • wymienia elementy mapy, • wyjaśnia różnice między siatką kartograficzną a geograficzną, • wymienia rodzaje skal, • szereguje skale od największej do najmniejszej, • przedstawia skalę w postaci mianowanej i podziałki liniowej, • posługuje się skalą mapy do obliczania odległości w terenie i na mapie,
--	--	---	--

			<ul style="list-style-type: none"> • oblicza skalę mapy, znając odległość rzeczywistą między obiektami przedstawionymi na mapie, • wyjaśnia znaczenie terminów: <i>wysokość względna</i>, <i>wysokość bezwzględna</i>, <i>poziomica</i>, <i>mapa hipsometryczna</i>, • omawia sposoby przedstawiania rzeźby terenu na mapie, • odczytuje z mapy wysokość bezwzględną, • oblicza wysokości względne, • omawia podział map ze względu na treść, skalę i przeznaczenie, • przedstawia zastosowanie map.
Środowisko przyrodnicze Polski na tle Europy	<ul style="list-style-type: none"> • Położenie geograficzne Polski • Wpływ ruchów górotwórczych i zlodowaceń na rzeźbę Europy i Polski • Surowce mineralne Polski • Przejściowość klimatu Polski • Morze Bałtyckie • Główne rzeki Polski i ich systemy na tle rzek Europy oraz ich systemów • Główne typy gleb w Polsce • Lasy w Polsce 	<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> • określa położenie fizycznogeograficzne i polityczne Polski, wskazuje na mapie przebieg jej granic (w tym wód wewnętrznych), • odczytuje szerokość i długość geograficzną wybranych punktów na mapie Polski i Europy, • wskazuje na podstawie podanych współrzędnych geograficznych skrajne punkty Polski i Europy oraz wyjaśnia konsekwencje rozciągłości południkowej i równoleżnikowej ich obszarów, • przedstawia wpływ ruchów górotwórczych i zlodowaceń w Europie na ukształtowanie powierzchni Polski, 	<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> • omawia cechy położenia Europy na podstawie mapy ogólnogeograficznej Europy, • opisuje granicę między Europą a Azją na podstawie mapy ogólnogeograficznej Europy, • przedstawia cechy położenia Polski w Europie na podstawie mapy ogólnogeograficznej Europy, • odczytuje szerokość i długość geograficzną wybranych punktów na mapie Polski i Europy, • podaje całkowitą i administracyjną powierzchnię Polski, • wskazuje przebieg granic Polski (w tym wód wewnętrznych) na mapie ogólnogeograficznej Polski, • oblicza rozciągłość południową i równoleżnikową Europy i Polski, • wykazuje konsekwencje rozciągłości południkowej i równoleżnikowej Polski i Europy, • przedstawia płytową budowę litosfery na podstawie ilustracji, • przedstawia dzieje geologiczne Ziemi na podstawie tablicy stratygraficznej, • charakteryzuje obszar Polski na tle struktur

	<ul style="list-style-type: none"> • Ochrona środowiska przyrodniczego Polski • Dziedzictwo przyrodnicze Polski 	<ul style="list-style-type: none"> • wskazuje na mapie rozmieszczenie głównych surowców mineralnych Polski oraz omawia ich znaczenie gospodarcze, • prezentuje główne czynniki kształtujące klimat Polski, • charakteryzuje elementy klimatu Polski oraz długość okresu wegetacyjnego, • wyjaśnia wpływ zmienności pogody w Polsce na rolnictwo, transport i turystykę, • charakteryzuje środowisko przyrodnicze Morza Bałtyckiego oraz przyczyny degradacji jego wód, • opisuje walory przyrodnicze Wisły i Odry, charakteryzuje systemy rzeczne obu tych rzek oraz porównuje je z wybranymi systemami rzecznyymi w Europie, • wyróżnia najważniejsze cechy gleby brunatnej, biellicowej, czarnoziemiu, mady i rędziny, wskazuje ich rozmieszczenie na mapie Polski • rozróżnia główne rodzaje lasów w Polsce (na podstawie filmu, ilustracji lub w terenie) oraz wyjaśnia zróżnicowanie 	<p>geologicznych Europy (ze szczególnym uwzględnieniem obszarów fałdowań) na podstawie map geologicznych,</p> <ul style="list-style-type: none"> • przedstawia ruchy górotwórcze w Europie i w Polsce, • rozróżnia typy gór (fałdowe, zrębowe, wulkaniczne), • wymienia nazwy gór fałdowych, zrębowych oraz wulkanicznych w Europie i w Polsce, a także wskazuje je na mapie ogólnogeograficznej Europy i Polski, • wyjaśnia znaczenie terminów: <i>krajobraz polodowcowy</i>, <i>rzeźba glacialna</i> • przedstawia współczesne obszary występowania lodowców na Ziemi i wskazuje je na mapie ogólnogeograficznej świata, • opisuje mechanizm powstawania lodowców, • opisuje nizinne formy polodowcowe na podstawie schematu, • opisuje górskie formy polodowcowe na podstawie schematu, • omawia cechy ukształtowania powierzchni Europy na podstawie mapy ogólnogeograficznej Europy, • omawia cechy rzeźby terenu Polski na podstawie mapy ogólnogeograficznej Polski, • wykazuje pasowość rzeźby terenu Polski, • charakteryzuje pasy rzeźby terenu Polski na podstawie mapy ogólnogeograficznej Polski, • dokonuje podziału surowców mineralnych, • opisuje rozmieszczenie surowców mineralnych w Polsce na podstawie mapy tematycznej, • wykazuje znaczenie gospodarcze surowców mineralnych w Polsce, • omawia strefy klimatyczne świata, • charakteryzuje czynniki kształtujące klimat w Polsce,
--	---	---	---

		<p>przestrzenne wskaźnika lesistości Polski,</p> <ul style="list-style-type: none"> • wymienia formy ochrony przyrody w Polsce, • wskazuje na mapie parki narodowe oraz podaje przykłady rezerwatów przyrody, parków krajobrazowych, pomników przyrody występujących na obszarze własnego regionu, • podaje argumenty przemawiające za koniecznością zachowania walorów dziedzictwa przyrodniczego. 	<ul style="list-style-type: none"> • omawia wpływ głównych mas powietrza na klimat i pogodę w Polsce, • opisuje rozkład temperatury powietrza oraz opadów atmosferycznych w Polsce na podstawie map tematycznych, • wyjaśnia znaczenie terminów: <i>pogoda, klimat, ciśnienie atmosferyczne, niż baryczny, wyż baryczny</i>, • charakteryzuje wiatry w Polsce, • charakteryzuje długość okresu wegetacyjnego w Polsce, • wykazuje wpływ zmienności pogody w Polsce na rolnictwo, transport i turystykę, • wyjaśnia znaczenie terminów: <i>system rzeczny, dorzecze, przepływ, reżim rzeczny (zasilanie), rodzaje zasilania</i>, • opisuje wody Europy na podstawie mapy ogólnogeograficznej Europy, • przedstawia ustroje rzeczne wybranych europejskich rzek, • opisuje cechy sieci hydrograficznej Polski (m.in. asymetria dorzeczy Wisły i Odry, przepływy Wisły i Odry), • rozpoznaje typy ujść rzecznych, • opisuje położenie i główne cechy Bałtyku, • charakteryzuje temperaturę wód oraz zasolenie Bałtyku na tle innych mórz świata, • przedstawia rzeźbotwórczą działalność morza, • rozpoznaje typy wybrzeży Bałtyku (klifowe, mierzejowo-zalewowe, szerowe), • opisuje świat roślin i zwierząt w Bałtyku, • omawia czynniki wpływające na degradację wód Morza Bałtyckiego, • wyjaśnia znaczenie terminów: <i>gleba, czynniki</i>
--	--	--	---

			<p><i>glebotwórcze, proces glebotwórczy, profil glebowy, poziomy glebowe,</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • charakteryzuje wybrane gleby występujące w Polsce (brunatna, bielkowa, czarnoziem, mada, rędzina) na podstawie ich profili, • przedstawia rozmieszczenie gleb na obszarze Polski na podstawie mapy gleb Polski, • opisuje typy zbiorowisk leśnych w Polsce, • omawia funkcje lasów, • omawia wskaźnik lesistości w Polsce na podstawie danych statystycznych, • omawia przestrzenne zróżnicowanie lesistości na podstawie mapy Polski, • przedstawia formy ochrony przyrody w Polsce, • wskazuje na mapie parki narodowe oraz wymienia przykłady rezerwatów przyrody, parków krajobrazowych, a także pomników przyrody występujących na obszarze własnego regionu, • ocenia rolę parków narodowych i innych form ochrony przyrody w zachowaniu naturalnych walorów środowiska przyrodniczego, • podaje argumenty przemawiające za koniecznością zachowania walorów dziedzictwa przyrodniczego, • planuje wycieczkę do parku narodowego lub rezerwatu przyrody, • opisuje unikalne w skali światowej obiekty przyrodnicze objęte ochroną na terenie Polski,
Ludność i urbanizacja w Polsce	<ul style="list-style-type: none"> • Rozmieszczenie ludności • Struktura demograficzna Polski (wiekowa, 	<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> • omawia zmiany na mapie politycznej Europy, 	<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> • omawia zmiany na mapie politycznej Europy, które zaszły w drugiej połowie XX w. i na początku XXI w.,

	<p>narodowościowa, wyznaniowa, wykształcenia, zatrudnienia)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Migracje Polaków na tle współczesnych ruchów migracyjnych w Europie • Zróżnicowanie polskich miast • Wpływ rozwoju dużych miast na przekształcenia strefy podmiejskiej • Wpływ procesów migracyjnych na strukturę wieku i zmiany w zaludnieniu obszarów wiejskich • Wpływ przemian gospodarczych po 1989 r. na zmiany struktury zatrudnienia 	<ul style="list-style-type: none"> • podaje nazwy i wskazuje na mapie województwa oraz ich stolice, • wyjaśnia zróżnicowanie gęstości zaludnienia na obszarze Polski na podstawie map tematycznych, • analizuje zmiany liczby ludności Polski i Europy po 1945 r. na podstawie danych statystycznych, • charakteryzuje struktury płci i wieku ludności Polski na podstawie piramidy płci i wieku, • porównuje zmiany w przyroście naturalnym i rzeczywistym ludności w Polsce i wybranych krajach Europy, • formułuje hipotezy dotyczące przyczyn i skutków migracji zagranicznych w Polsce, • porównuje i wyjaśnia zróżnicowanie narodowościowe, etniczne i wyznaniowe ludności Polski i wybranych państw europejskich, • wykazuje znaczenie poszczególnych sektorów gospodarki w rozwoju kraju 	<ul style="list-style-type: none"> • wskazuje największe i najmniejsze państwa Europy na mapie politycznej Europy, • wymienia nazwy województw oraz ich stolic i wskazuje je na mapie Polski, • wyjaśnia znaczenie terminów: <i>demografia, przyrost naturalny, współczynnik przyrostu naturalnego, współczynnik urodzeń, współczynnik zgonów,</i> • omawia zmiany liczby ludności w Europie i w Polsce po II wojnie światowej, • omawia uwarunkowania przyrostu naturalnego w Polsce na tle Europy na podstawie danych statystycznych, • oblicza współczynnik przyrostu naturalnego, • wyjaśnia znaczenie terminów: <i>piramida wieku i płci, średnia długość życia,</i> • omawia cechy struktury wieku i płci ludności Polski na tle struktur wybranych państw europejskich na podstawie piramidy wieku i płci, • określa średnią długość życia Polaków na tle europejskich społeczeństw na podstawie danych statystycznych, • wyjaśnia znaczenie terminu <i>wskaźnik gęstości zaludnienia,</i> • opisuje cechy rozmieszczenia ludności Europy na podstawie mapy ludności Europy, • przedstawia czynniki wpływające na rozmieszczenie ludności w Polsce, • opisuje cechy rozmieszczenia ludności w Polsce na podstawie mapy ludności Polski, • oblicza wskaźnik gęstości zaludnienia Polski, • wyjaśnia znaczenie terminów: <i>migracja, emigracja, imigracja, saldo migracji, przyrost rzeczywisty,</i>
--	--	--	---

		<p>oraz określa różnice w strukturze zatrudnienia ludności w Polsce i w wybranych państwach europejskich,</p> <ul style="list-style-type: none"> • porównuje wielkość bezrobocia w Polsce i innych krajach europejskich oraz określa jego przyczyny i skutki w Polsce, • analizuje poziom urbanizacji w Polsce i Europie, rozmieszczenie i wielkość miast w Polsce oraz identyfikuje przyczyny rozwoju największych polskich miast, • jest świadomy tego, że może mieć w przyszłości wpływ na rozwój społeczno-gospodarczy i kulturowy Polski, 	<p><i>współczynnik przyrostu rzeczywistego,</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • określa problemy migracyjne Polski na tle Europy, • odczytuje z tabel i diagramów dane dotyczące wielkości i kierunków migracji z Polski i do Polski, • charakteryzuje przyrost rzeczywisty ludności w Polsce i w Europie, • oblicza przyrost rzeczywisty i współczynnik przyrostu rzeczywistego dla Polski, • wymienia główne przyczyny i skutki migracji zagranicznych w Polsce, • określa współczesne kierunki migracji zewnętrznych Polaków, • przedstawia kierunki napływu imigrantów do Polski, • charakteryzuje Polonię na świecie, • określa przyczyny i skutki migracji wewnętrznych Polaków, • ukazuje wpływ procesów migracyjnych na strukturę wieku i zmiany zaludnienia obszarów wiejskich, • porównuje strukturę narodowościową i wyznaniową ludności Polski z analogicznymi strukturami ludności w wybranych państwach europejskich, • wyróżnia mniejszości narodowe w Polsce, • charakteryzuje grupy etniczne w Polsce, • przedstawia strukturę wyznaniową Polaków, • przedstawia podział gospodarki na sektory, • wyjaśnia znaczenie terminów: <i>struktura zatrudnienia, struktura wykształcenia, bezrobocie, stopa bezrobocia, ludność aktywna zawodowo,</i> • określa różnice w strukturze zatrudnienia ludności w Polsce i w wybranych państwach europejskich na podstawie danych statystycznych,
--	--	---	--

			<ul style="list-style-type: none"> • określa różnice w strukturze zatrudnienia ludności w Polsce i w wybranych państwach europejskich, • porównuje wielkość bezrobocia w Polsce i innych krajach europejskich na podstawie danych statystycznych, • wyjaśnia znaczenie terminów: <i>urbanizacja</i>, <i>wskaźnik urbanizacji</i>, • analizuje poziom urbanizacji, rozmieszczenie oraz wielkość miast w Polsce na tle Europy, • wyjaśnia przyczyny rozwoju największych miast w Polsce, • charakteryzuje przemiany współczesnych miast, • określa funkcje miast, • omawia problemy mieszkańców dużych miast, • przedstawia typy zespołów miejskich (aglomeracja i konurbacja), • wymienia nazwy największych miast w Polsce i wskazuje te miasta na mapie, • jest świadomy tego, że może mieć w przyszłości wpływ na rozwój społeczno-gospodarczy i kulturowy Polski.
Rolnictwo i przemysł Polski	<ul style="list-style-type: none"> • Sektory gospodarki Polski, rolnictwo Polski • Zmiany struktury przemysłu Polski • Wpływ warunków przyrodniczych (zasobów surowców mineralnych, wiatru, wód i usłonecznienia) i pozaprzyrodniczych na 	<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> • opisuje warunki przyrodnicze i pozaprzyrodnicze rozwoju rolnictwa w Polsce, • przedstawia przestrzenne zróżnicowanie głównych upraw i chowu zwierząt w Polsce oraz ich znaczenie gospodarcze, • wyjaśnia przyczyny zmian w strukturze przemysłu Polski, • podaje przykłady osiągnięć 	<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> • przedstawia rolnictwo jako sektor gospodarki i jego rolę w rozwoju społeczno-gospodarczym kraju, • opisuje warunki przyrodnicze i pozaprzyrodnicze rozwoju rolnictwa w Polsce, • przedstawia korzyści, szanse i zagrożenia dla polskiego rolnictwa w Unii Europejskiej, • omawia strukturę użytkowania ziemi w Polsce i wybranych krajach Europejskich, • wyjaśnia znaczenie terminów: <i>plon</i>, <i>zbiór</i>, • wymienia główne uprawy w Polsce oraz przedstawia ich

	energetykę	<p>Polaków w różnych dziedzinach życia społeczno-gospodarczego oraz sukcesów polskich przedsiębiorstw na arenie międzynarodowej,</p> <ul style="list-style-type: none"> • jest świadomy tego, że może mieć w przyszłości wpływ na rozwój społeczno-gospodarczy i kulturowy Polski, 	<p>znaczenie gospodarcze,</p> <ul style="list-style-type: none"> • przedstawia strukturę upraw na podstawie danych statystycznych, • wskazuje na mapie główne obszary upraw (pszenica, żyto, buraki cukrowe, ziemniaki), • wskazuje na mapie obszary upraw warzyw i owoców, • opisuje produkcję roślinną w Polsce na tle produkcji w innych krajach Europy, • wyjaśnia znaczenie terminów: <i>chów, hodowla, pogłowie</i>, • wymienia główne zwierzęta hodowlane w Polsce, • przedstawia znaczenie gospodarcze produkcji zwierzęcej, • przedstawia strukturę hodowli w Polsce na podstawie danych statystycznych, • wskazuje na mapie Polski obszary hodowli zwierząt gospodarskich (bydło, trzoda chlewna, drób), • przedstawia produkcję zwierzęcą w Polsce na tle produkcji w innych krajach Europy, • przedstawia przemysł jako sektor gospodarki i jego rolę w rozwoju społeczno-gospodarczym kraju, • dokonuje podziału przemysłu na sekcje i działy, • omawia rozwój przemysłu w Polsce po II wojnie światowej, • analizuje przyczyny i skutki restrukturyzacji polskiego przemysłu, • wyjaśnia przyczyny zmian w strukturze przemysłu Polski, • wymienia źródła energii, • przedstawia strukturę produkcji energii elektrycznej w Polsce na tle wybranych krajów Europy na podstawie danych statystycznych, • lokalizuje elektrownie ciepłone, wodne i niekonwencjonalne na podstawie mapy tematycznej,
--	------------	---	---

			<ul style="list-style-type: none"> • wskazuje największe elektrownie w Polsce na mapie tematycznej, • określa uwarunkowania rozwoju gospodarki morskiej w Polsce, • charakteryzuje największe porty morskie w Polsce, • opisuje strukturę i wielkość przeładunków w portach morskich Polski na podstawie danych statystycznych, • określa uwarunkowania rozwoju przemysłu stoczniowego w Polsce, • analizuje sytuację polskiego rybołówstwa oraz przetwórstwa rybnego na podstawie danych statystycznych, • przedstawia perspektywy rozwoju gospodarki morskiej w Polsce, • jest świadomy tego, że może mieć w przyszłości wpływ na rozwój społeczno-gospodarczy i kulturowy Polski, • podaje przykłady osiągnięć Polaków w różnych dziedzinach życia społeczno-gospodarczego oraz sukcesów polskich firm na arenie międzynarodowej.
Usługi w Polsce	<ul style="list-style-type: none"> • Zróżnicowanie usług i ich rola w rozwoju gospodarki • Rozwój komunikacji • Gospodarka morska • Atrakcyjność turystyczna Polski • Wpływ transportu na rozwój działalności gospodarczej • Wpływ walorów 	<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> • podaje przykłady różnych rodzajów usług w Polsce oraz ocenia znaczenie transportu i łączności dla jakości życia mieszkańców i rozwoju gospodarczego naszego kraju, • ocenia możliwości rozwoju gospodarki morskiej w Polsce, • charakteryzuje na przykładach walory turystyczne Polski oraz wybrane obiekty z Listy Światowego Dziedzictwa 	<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> • przedstawia usługi jako sektor gospodarki i ich rolę w rozwoju społeczno-gospodarczym kraju, • omawia zróżnicowanie usług w Polsce, • wyjaśnia przyczyny zróżnicowania sieci transportowej w Polsce, • wyróżnia rodzaje transportu w Polsce, • wykazuje znaczenie łączności w rozwoju gospodarczym Polski, • wyjaśnia znaczenie terminów: <i>turystyka, walory turystyczne</i>, • charakteryzuje na przykładach walory turystyczne Polski

	<p>środowiska przyrodniczego i dziedzictwa kulturowego na rozwój turystyki</p>	<p>Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości położone w Polsce, a także dokonuje refleksji nad ich wartością,</p> <ul style="list-style-type: none"> • podaje przykłady osiągnięć Polaków w różnych dziedzinach życia społeczno-gospodarczego oraz sukcesów polskich przedsiębiorstw na arenie międzynarodowej, • jest świadomy tego, że może mieć w przyszłości wpływ na rozwój społeczno-gospodarczy i kulturowy Polski, 	<p>oraz wymienia polskie obiekty znajdujące się na Liście Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości,</p> <ul style="list-style-type: none"> • dokonuje refleksji nad wartością obiektów dziedzictwa kulturowego w Polsce, • wykazuje atrakcyjność turystyczną Polski, • analizuje, na podstawie danych statystycznych, wpływy z turystyki w wybranych krajach Europy, w tym w Polsce, • wyjaśnia znaczenie terminów: <i>eksport, import, bilans handlu zagranicznego</i>, • przedstawia głównych partnerów handlowych Polski, • wymienia główne towary importowe i eksportowe w Polsce, • omawia zróżnicowanie usług w Polsce i ich rolę w rozwoju gospodarczym Polski, • jest świadomy tego, że może mieć w przyszłości wpływ na rozwój społeczno-gospodarczy i kulturowy Polski, • podaje przykłady osiągnięć Polaków w różnych dziedzinach życia społeczno-gospodarczego oraz sukcesów polskich firm na arenie międzynarodowej.
<p>Zanieczyszczenie środowiska przyrodniczego Polski</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Zanieczyszczenia przemysłowe, komunalne, pochodzenia rolniczego i wytwarzane przez środki transportu • Skutki zanieczyszczeń środowiska 	<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> • przyjmuje postawę współodpowiedzialności za stan środowiska przyrodniczego Polski. 	<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> • omawia rodzaje zanieczyszczeń i ich źródła, • charakteryzuje wpływ poszczególnych sektorów gospodarki na stan środowiska w Polsce, • wymienia nazwy i wskazuje na mapie obszary ekologicznego zagrożenia i klęski ekologicznej w Polsce, • podejmuje działania na rzecz zmniejszania zanieczyszczeń środowiska przyrodniczego.
<p>Relacje między elementami</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Wpływ sposobu zagospodarowania 	<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> • analizuje i porównuje 	<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> • wyjaśnia znaczenie terminów: <i>powódź, dolina rzeczna</i>,

<p>środowiska geograficznego na wybranych obszarach Polski</p>	<p>dorzecza na występowanie wezbrań i powodzi</p> <ul style="list-style-type: none"> • Wpływ warunków przyrodniczych (zasobów surowców mineralnych, wiatru, wód i usłonecznienia) i pozaprzyrodniczych na energetykę • Wpływ rozwoju dużych miast na przekształcenia strefy podmiejskiej • Wpływ procesów migracyjnych na strukturę wieku i zmiany w zaludnieniu obszarów wiejskich • Wpływ przemian gospodarczych po 1989 r. na zmiany struktury zatrudnienia • Wpływ transportu na rozwój działalności gospodarczej • Wpływ walorów środowiska przyrodniczego i dziedzictwa kulturowego na rozwój turystyki 	<p>konsekwencje stosowania różnych metod ochrony przeciwpowodziowej oraz określa wpływ zabudowy obszarów zalewowych i sztucznych zbiorników wodnych na występowanie i skutki powodzi na przykładzie Dolnego Śląska i Małopolski,</p> <ul style="list-style-type: none"> • analizuje warunki przyrodnicze i pozaprzyrodnicze sprzyjające produkcji energii ze źródeł nieodnawialnych i odnawialnych lub ograniczające tę produkcję oraz określa ich wpływ na rozwój energetyki na przykładzie województw pomorskiego i łódzkiego, • identyfikuje związki między rozwojem dużych miast a zmianami w użytkowaniu i zagospodarowaniu terenu, stylu zabudowy, strukturze ludności w strefach podmiejskich na przykładzie obszarów metropolitalnych Warszawy i Krakowa, • wyjaśnia wpływ migracji na strukturę wieku i zmiany w zaludnieniu na obszarach 	<p><i>koryta rzeczne, terasa zalewowa, sztuczny zbiornik wodny, retencja naturalna,</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • opisuje zjawisko powodzi, • przedstawia przyczyny powodzi w Polsce, • wskazuje obszary zagrożone powodzią w Polsce na mapie ogólnogeograficznej Polski, ze szczególnym uwzględnieniem Dolnego Śląska i Małopolski, • omawia największe powodzie w historii Polski i ich skutki, • wymienia czynniki sprzyjające powodziom w Polsce, • analizuje i porównuje konsekwencje stosowania różnych metod ochrony przeciwpowodziowej, • określa wpływ zabudowy obszarów zalewowych i sztucznych zbiorników wodnych na występowanie oraz skutki powodzi na przykładzie Dolnego Śląska i Małopolski, • omawia na podstawie mapy ogólnogeograficznej Polski rozmieszczenie największych sztucznych zbiorników wodnych w Polsce i wyjaśnia, jaką rolę odgrywają one w ochronie przeciwpowodziowej, • analizuje warunki przyrodnicze i pozaprzyrodnicze sprzyjające produkcji energii ze źródeł nieodnawialnych i odnawialnych oraz ograniczające tę produkcję, • określa wpływ warunków przyrodniczych i pozaprzyrodniczych na rozwój energetyki na przykładzie województw pomorskiego i łódzkiego, • analizuje dane statystyczne dotyczące liczby farm wiatrowych w województwach łódzkim i pomorskim, • określa przyczyny migracji do stref podmiejskich, • identyfikuje związki między rozwojem dużych miast a zmianami struktury ludności na przykładzie obszarów metropolitalnych Warszawy i Krakowa,
---	---	---	--

		<p>wiejskich na przykładach wybranych gmin województw zachodniopomorskiego i podlaskiego,</p> <ul style="list-style-type: none"> • wykazuje wpływ przemian politycznych i gospodarczych w Polsce po 1989 r. na zmiany struktury zatrudnienia na przykładzie konurbacji katowickiej i aglomeracji łódzkiej, • identyfikuje związki między przebiegiem autostrad i dróg ekspresowych a lokalizacją przedsiębiorstw przemysłowych, centrów logistycznych i handlowych w obszarze metropolitalnym Wrocławia oraz między transportem morskim a lokalizacją inwestycji przemysłowych i usługowych na przykładzie Trójmiasta, • określa wpływ walorów przyrodniczych Pobrzeża Bałtyku oraz dziedzictwa kulturowego Małopolski na rozwój turystyki na tych obszarach. 	<ul style="list-style-type: none"> • analizuje zmiany w użytkowaniu i zagospodarowaniu terenu w strefach podmiejskich na przykładzie obszarów metropolitalnych Warszawy i Krakowa, • analizuje wpływ migracji na zaludnienie obszarów wiejskich, • analizuje współczynnik salda migracji na przykładzie województw zachodniopomorskiego i podlaskiego, • określa wpływ migracji na strukturę wieku ludności wiejskiej, • analizuje dane statystyczne dotyczące zmian w zaludnieniu na przykładzie województw zachodniopomorskiego i podlaskiego, • porównuje cechy gospodarki centralnie sterowanej i gospodarki rynkowej, • wymienia cechy gospodarki w konurbacji katowickiej i aglomeracji łódzkiej przed i po 1989 r., • wykazuje wpływ przemian politycznych i gospodarczych w Polsce po 1989 r. na zmiany struktury zatrudnienia w konurbacji katowickiej i aglomeracji łódzkiej, • wyjaśnia znaczenie terminów: <i>centra logistyczne</i>, <i>spedycja</i>, • omawia sieć autostrad i dróg ekspresowych w Polsce na podstawie mapy, • identyfikuje związki między przebiegiem autostrad i dróg ekspresowych a lokalizacją przedsiębiorstw przemysłowych oraz centrów logistycznych i handlowych na obszarze metropolitalnym Wrocławia, • wymienia główne inwestycje przemysłowe we Wrocławiu i jego okolicach, • identyfikuje związki między transportem morskim a lokalizacją inwestycji przemysłowych i usługowych na przykładzie Trójmiasta,
--	--	--	---

			<ul style="list-style-type: none"> • określa wpływ walorów przyrodniczych Pobrzeża Bałtyku na rozwój turystyki na tym obszarze, • określa wpływ dziedzictwa kulturowego Małopolski na rozwój turystyki na tym obszarze, • wymienia najważniejsze walory turystyczne Pobrzeża Bałtyku, • wymienia najważniejsze walory turystyczne Małopolski, • analizuje dane statystyczne dotyczące ruchu turystycznego nad Morzem Bałtyckim i w Krakowie, • omawia ruch turystyczny w Polsce na podstawie map tematycznych.
Własny region	<ul style="list-style-type: none"> • Źródła informacji o regionie • Dominujące cechy środowiska przyrodniczego, struktury demograficznej oraz gospodarki • Walory turystyczne • Współpraca międzynarodowa 	<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> • wskazuje położenie swojego regionu geograficznego na mapie Polski, • charakteryzuje środowisko przyrodnicze regionu oraz określa jego główne cechy na podstawie map tematycznych, • rozpoznaje skały występujące we własnym regionie, • prezentuje główne cechy struktury demograficznej ludności i gospodarki regionu na podstawie wyszukanych danych statystycznych i map tematycznych, • przedstawia w dowolnej formie (np. prezentacji multimedialnej, plakatu, filmu, wystawy fotograficznej) przyrodnicze i kulturowe walory regionu, 	<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> • realizuje projekt edukacyjny „Mój Region”, • wyjaśnia znaczenie terminu <i>region</i>, • wskazuje położenie swojego regionu geograficznego na mapie ogólnogeograficznej Polski, • wymienia nazwy regionów sąsiednich i wskazuje je na mapie ogólnogeograficznej Polski, • wyszukuje informacje o swoim regionie i wykorzystuje je do charakterystyki regionu, • charakteryzuje środowisko przyrodnicze regionu oraz określa jego główne cechy na podstawie map tematycznych, • wyjaśnia uwarunkowania zróżnicowania środowiska przyrodniczego w swoim regionie, • analizuje genezę rzeźby powierzchni swojego regionu, • rozpoznaje skały występujące we własnym regionie, • prezentuje główne cechy struktury demograficznej ludności regionu, • wyróżnia najważniejsze cechy gospodarki regionu na podstawie danych statystycznych i map tematycznych,

		<ul style="list-style-type: none"> • projektuje trasę wycieczki krajoznawczej po własnym regionie na podstawie wyszukanych informacji oraz w miarę możliwości przeprowadza ją w terenie, • wykazuje zależności między elementami środowiska geograficznego na podstawie obserwacji terenowych przeprowadzonych w wybranym miejscu własnego regionu, • dyskutuje na temat form współpracy między własnym regionem a partnerskimi regionami zagranicznymi. 	<ul style="list-style-type: none"> • przedstawia w dowolnej formie (np. prezentacji multimedialnej, plakatu, filmu, wystawy fotograficznej) przyrodnicze i kulturowe walory regionu, • projektuje trasę wycieczki krajoznawczej po własnym regionie na podstawie dostępnych informacji, w tym własnych obserwacji terenowych, oraz w miarę możliwości przeprowadza ją w terenie, • wykazuje zależności między elementami środowiska geograficznego na podstawie obserwacji terenowych przeprowadzonych w wybranym miejscu własnego regionu, • prezentuje formy współpracy zagranicznej między własnym regionem a zagranicznym regionem partnerskim lub w ramach euroregionu.
„Mała ojczyzna”	<ul style="list-style-type: none"> • „Mała ojczyzna” – obszar, środowisko geograficzne, atrakcyjność, tożsamość 	<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> • określa obszar utożsamiany z własną „małą ojczyzną” jako symboliczną przestrzeń w wymiarze lokalnym (np. gmina/miasto, wieś, dzielnica dużego miasta lub układ lokalny o nieokreślonych granicach administracyjnych), • rozpoznaje w terenie główne obiekty charakterystyczne i decydujące o atrakcyjności „małej ojczyzny”, • przedstawia w dowolnej formie (np. prezentacji multimedialnej, plakatu, filmu, wystawy 	<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> • wyjaśnia znaczenie terminu <i>mała ojczyzna</i>, • identyfikuje obszar utożsamiany z własną „małą ojczyzną”, • wskazuje obszar „małej ojczyzny” na mapie ogólnogeograficznej Polski, • wyszukuje i przedstawia źródła informacji o „małej ojczyźnie”, • przedstawia w dowolnej formie (np. prezentacji multimedialnej, plakatu, filmu, wystawy fotograficznej) atrakcyjność „małej ojczyzny” jako miejsca zamieszkania i rozwoju określonej działalności gospodarczej, • opisuje walory środowiska geograficznego „małej ojczyzny”, • projektuje na podstawie własnych obserwacji terenowych działania służące zachowaniu walorów środowiska

		<p>fotograficznej) atrakcyjność „małej ojczyzny” jako miejsca zamieszkania i działalności gospodarczej na podstawie informacji wyszukanych w różnych źródłach,</p> <ul style="list-style-type: none"> • projektuje na podstawie własnych obserwacji terenowych działania służące zachowaniu walorów środowiska geograficznego (przyrodniczego i kulturowego) oraz poprawie warunków życia lokalnej społeczności, • identyfikuje się z „małą ojczyzną” i czuje się współodpowiedzialny za kształtowanie ładu przestrzennego i rozwoju. 	<p>geograficznego (przyrodniczego i kulturowego) oraz poprawie warunków lokalnej społeczności i rozwojowi społeczno-gospodarczemu „małej ojczyzny”,</p> <ul style="list-style-type: none"> • identyfikuje się z „małą ojczyzną” i czuje się współodpowiedzialny za kształtowanie ładu przestrzennego oraz za rozwój, • planuje wycieczkę po swojej „małej ojczyźnie”.
Klasa VIII			
<p>Wybrane problemy i regiony geograficzne Azji</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Azja jako kontynent kontrastów geograficznych • Pacyficzny „pierścień ognia” • Klimat monsunowy w Azji Południowo-Wschodniej • Japonia – gospodarka na tle warunków 	<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> • wykazuje na podstawie map ogólnogeograficznych i tematycznych, że Azja jest obszarem wielkich geograficznych kontrastów, • identyfikuje związki między przebiegiem granic płyt litosfery a występowaniem rowów tektonicznych, wulkanów, trzęsień ziemi i tsunami oraz na tej podstawie formułuje 	<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> • omawia położenie geograficzne Azji na podstawie mapy ogólnogeograficznej świata, • omawia linię brzegową Azji na podstawie mapy ogólnogeograficznej Azji, • wskazuje granicę między Europą i Azją na podstawie mapy ogólnogeograficznej Azji, • wykazuje na podstawie map ogólnogeograficznych i tematycznych, że Azja jest obszarem wielkich geograficznych kontrastów, • opisuje ukształtowanie powierzchni Azji na podstawie

	<p>przyrodniczych i społeczno-kulturowych</p> <ul style="list-style-type: none"> • Chiny – rozmieszczenie ludności, problemy demograficzne oraz znaczenie w gospodarce światowej • Indie krajem wielkich możliwości rozwojowych oraz kontrastów społecznych i gospodarczych • Bliski Wschód – kultura regionu, ropa naftowa, obszar konfliktów zbrojnych 	<p>twierdzenia o zaobserwowanych prawidłowościach w ich rozmieszczeniu,</p> <ul style="list-style-type: none"> • dyskutuje na temat sposobów zapobiegania tragicznym skutkom trzęsień ziemi i tsunami, • wykazuje związek między cechami klimatu monsunowego a rytmem upraw i „kulturą ryżu” w Azji Południowo-Wschodniej, • ocenia znaczenie warunków przyrodniczych i czynników społeczno-kulturowych w tworzeniu nowoczesnej gospodarki Japonii, • wyjaśnia, korzystając z mapy, zróżnicowanie gęstości zaludnienia na obszarze Chin, • przedstawia kierunki rozwoju gospodarczego Chin oraz ocenia ich znaczenie w gospodarce światowej, • określa możliwości rozwoju gospodarczego Indii oraz przedstawia kontrasty społeczne w tym kraju, • charakteryzuje region Bliskiego Wschodu pod względem cech kulturowych oraz zasobów ropy naftowej i poziomu rozwoju gospodarczego, 	<p>mapy ogólnogeograficznej Azji,</p> <ul style="list-style-type: none"> • charakteryzuje strefy klimatyczne i roślinność Azji na podstawie klimatogramów i map tematycznych, • omawia cyrkulację monsunową na podstawie schematu, • charakteryzuje wody powierzchniowe Azji na podstawie mapy ogólnogeograficznej Azji, • omawia budowę geologiczną oraz przebieg granic płyt litosfery w Azji na podstawie mapy tematycznej, • wyjaśnia powstawanie Himalajów, • przedstawia pacyficzny „pierścień ognia” na podstawie mapy ogólnogeograficznej Azji i map tematycznych, • opisuje położenie rowów tektonicznych, wulkanów i trzęsień ziemi oraz występowanie tsunami w Azji na podstawie map tematycznych, • identyfikuje związki między przebiegiem granic płyt litosfery a występowaniem rowów tektonicznych, wulkanów, trzęsień ziemi i tsunami oraz na tej podstawie formułuje twierdzenia o zaobserwowanych prawidłowościach w ich rozmieszczeniu, • przedstawia sposoby zapobiegania skutkom trzęsień ziemi oraz tsunami, • wyjaśnia kontrasty w rozwoju gospodarczym Azji, • charakteryzuje warunki rozwoju rolnictwa w Azji na podstawie map tematycznych, • przedstawia rytm upraw i „kulturę ryżu” w Azji Południowo-Wschodniej, • omawia położenie geograficzne i warunki naturalne Japonii na podstawie mapy ogólnogeograficznej Azji i map tematycznych, • charakteryzuje ludność Japonii na podstawie danych statystycznych,
--	---	--	---

		<ul style="list-style-type: none"> • wskazuje na mapie miejsca konfliktów zbrojnych na Bliskim Wschodzie, identyfikuje ich główne przyczyny i skutki, • wykazuje postawę ciekawości i poszanowania innych kultur i religii. 	<ul style="list-style-type: none"> • ocenia znaczenie warunków przyrodniczych i czynników społeczno-kulturowych w tworzeniu nowoczesnej gospodarki Japonii, • omawia położenie geograficzne oraz warunki naturalne Chin na podstawie mapy ogólnogeograficznej Azji i map tematycznych, • wykazuje zróżnicowanie gęstości zaludnienia na obszarze Chin na podstawie mapy ogólnogeograficznej i zaludnienia, • przedstawia kierunki rozwoju gospodarczego Chin oraz ocenia ich znaczenie w gospodarce światowej, • omawia położenie geograficzne oraz warunki naturalne Indii na podstawie mapy ogólnogeograficznej Azji i map tematycznych, • charakteryzuje ludność Indii na podstawie danych statystycznych, • przedstawia kontrasty społeczne w Indiach, • ukazuje uwarunkowania rozwoju gospodarczego Indii, • omawia położenie geograficzne oraz warunki naturalne Bliskiego Wschodu na podstawie mapy ogólnogeograficznej Azji i map tematycznych, • opisuje cechy kulturowe mieszkańców Bliskiego Wschodu, • przedstawia zróżnicowanie rozwoju gospodarczego państw Bliskiego Wschodu, • wykazuje znaczenie zasobów ropy naftowej w rozwoju gospodarki Bliskiego Wschodu, • analizuje przyczyny i skutki konfliktów zbrojnych na Bliskim Wschodzie, • wykazuje postawy ciekawości, tolerancji i poszanowania innych kultur i religii.
--	--	---	---

<p>Wybrane problemy i regiony geograficzne Afryki</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Położenie Afryki i jego wpływ na cyrkulację powietrza i rozmieszczenie opadów atmosferycznych • Strefowość klimatyczno-roślinno-glebowa • Warunki gospodarowania człowieka w strefie Sahelu – problem zachowania równowagi ekologicznej • Rozwój turystyki w Kenii • Rolnictwo żarowo-odłogowe i nowoczesne plantacje w Afryce Zachodniej • Przyczyny niedożywienia w Etiopii • Tradycyjna i nowoczesna gospodarka w Afryce 	<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> • opisuje i wyjaśnia cyrkulację powietrza w strefie międzyzwrotnikowej, wykazując jej związek z rozmieszczeniem opadów, • wyjaśnia na podstawie map tematycznych istnienie strefowości klimatyczno-roślinno-glebowej w Afryce, • wyjaśnia związki między warunkami przyrodniczymi a możliwościami gospodarowania w strefie Sahelu oraz przyczyny procesu pustynnienia, • określa związki między walorami przyrodniczymi i kulturowymi a rozwojem turystyki na przykładzie Kenii, • przedstawia cechy i ocenia skutki stosowania rolnictwa żarowo-odłogowego i plantacyjnego w Afryce Zachodniej, • identyfikuje na podstawie tekstów źródłowych przyczyny i skutki niedożywienia ludności Afryki na przykładzie Etiopii, • określa rolę tradycyjnych i nowoczesnych działów gospodarki w rozwoju 	<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> • omawia położenie geograficzne Afryki na podstawie mapy ogólnogeograficznej świata, • charakteryzuje linię brzegową Afryki na podstawie mapy ogólnogeograficznej Afryki, • opisuje ukształtowanie powierzchni Afryki na podstawie mapy ogólnogeograficznej Afryki, • przedstawia budowę geologiczną Afryki na podstawie mapy geologicznej świata, • wyjaśnia zależność między cyrkulacją atmosferyczną w strefie międzyzwrotnikowej a rozmieszczeniem opadów na podstawie schematu oraz mapy klimatycznej, • wykazuje na podstawie map tematycznych strefowość klimatyczno-roślinno-glebową Afryki, • charakteryzuje wody powierzchniowe na podstawie mapy ogólnogeograficznej Afryki, • charakteryzuje warunki przyrodnicze i pozaprzyrodnicze rozwoju rolnictwa w Afryce na podstawie map tematycznych Afryki, • przedstawia warunki gospodarowania w strefie Sahelu na podstawie map tematycznych Afryki, • wykazuje przyczyny i skutki pustynnienia, • opisuje cechy rolnictwa żarowo-odłogowego oraz skutki jego stosowania, • opisuje cechy rolnictwa plantacyjnego i skutki jego stosowania w Afryce Zachodniej, • wykazuje zróżnicowanie poziomu rozwoju gospodarczego w krajach Afryki na podstawie danych statystycznych, • przedstawia rozmieszczenie surowców mineralnych w Afryce na podstawie mapy tematycznej,
--	---	--	---

		<p>wybranych krajów Afryki,</p> <ul style="list-style-type: none"> • przełamuje stereotypy w postrzeganiu Afryki. 	<ul style="list-style-type: none"> • wyjaśnia rolę tradycyjnych i nowoczesnych działów gospodarki w rozwoju wybranych krajów Afryki, • przełamuje stereotypy w postrzeganiu Afryki, • opisuje położenie geograficzne Etiopii na podstawie mapy politycznej Afryki, • określa warunki naturalne Etiopii na podstawie mapy ogólnogeograficznej Afryki i map tematycznych, • charakteryzuje ludność Etiopii na podstawie danych statystycznych, • identyfikuje na podstawie tekstów źródłowych przyczyny i skutki niedożywienia ludności Afryki na przykładzie Etiopii, • opisuje uwarunkowania gospodarki Etiopii, • opisuje położenie geograficzne Kenii na podstawie mapy politycznej Afryki, • określa warunki naturalne Kenii na podstawie mapy ogólnogeograficznej Afryki i map tematycznych, • opisuje uwarunkowania gospodarki Kenii, • wykazuje związki między walorami przyrodniczymi i kulturowymi a rozwojem turystyki na przykładzie Kenii.
<p>Wybrane problemy i regiony geograficzne Ameryki Północnej i Ameryki Południowej</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Rozciągłość południkowa i ukształtowanie powierzchni • Północna granica upraw i lasów w Kanadzie • Cyklony i powodzie w Ameryce Północnej 	<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> • ustala prawidłowości w ukształtowaniu powierzchni Ameryki Północnej i Ameryki Południowej na podstawie map tematycznych, • wykazuje zależności między ukształtowaniem powierzchni, cyrkulacją powietrza, 	<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> • omawia położenie geograficzne Ameryki na podstawie mapy ogólnogeograficznej świata, • charakteryzuje linię brzegową Ameryki na podstawie mapy ogólnogeograficznej Ameryki, • analizuje budowę geologiczną Ameryki na podstawie mapy geologicznej Ameryki, • opisuje ukształtowanie powierzchni Ameryki na podstawie mapy ogólnogeograficznej Ameryki,

	<ul style="list-style-type: none"> • Problemy zagospodarowania Amazonii • Sytuacja rdzennej ludności • Slumsy w wielkich miastach • Megalopolis • Dolina Krzemowa jako przykład technopolii • Znaczenie gospodarki Stanów Zjednoczonych w świecie 	<p>odległością od morza, prądami morskimi a przebiegiem północnej granicy upraw i lasów w Kanadzie,</p> <ul style="list-style-type: none"> • identyfikuje skutki występowania tornad i cyklonów tropikalnych w Ameryce Północnej, • identyfikuje konflikt interesów między gospodarczym wykorzystaniem Amazonii a ekologicznymi skutkami jej wylesiania, • ocenia sytuację rdzennej ludności oraz wyjaśnia przyczyny zanikania kultur pierwotnych na przykładzie Ameryki Północnej lub Ameryki Południowej, • określa cechy megalopolis w Ameryce Północnej oraz wyjaśnia przyczyny powstawania slumsów w wielkich miastach na przykładzie Ameryki Południowej, • wyjaśnia na przykładzie Doliny Krzemowej przyczyny rozwoju technopolii oraz jej znaczenie w rozwoju gospodarki opartej na wiedzy, • określa, korzystając z danych 	<ul style="list-style-type: none"> • wykazuje strefowość klimatyczno-roślinną Ameryki na podstawie map tematycznych Ameryki, • wydziela Amerykę Łacińską i Amerykę Środkową, • opisuje granicę między Ameryką Północną i Ameryką Południową, • charakteryzuje wody powierzchniowe Ameryki na podstawie mapy ogólnogeograficznej Ameryki, • przedstawia uwarunkowania powstawania cyklonów tropikalnych, • przedstawia skutki cyklonów tropikalnych, • opisuje mechanizm powstawania tornada, • przedstawia skutki tornada, • wyjaśnia, co to jest Aleja Tornad, • przedstawia główne i mieszane odmiany człowieka, • omawia zróżnicowanie etniczne ludności Ameryki, • wyjaśnia pochodzenie ludności Ameryki, • analizuje kierunki wielkich migracji do Ameryki, • ocenia sytuację rdzennej ludności Ameryki, • omawia przyczyny zanikania kultur pierwotnych w Ameryce, • omawia zróżnicowanie rozmieszczenia ludności Ameryki na podstawie mapy zaludnienia Ameryki, • wyjaśnia zróżnicowanie poziomu urbanizacji w Ameryce, • wskazuje megalopolis na mapie ogólnogeograficznej Ameryki Północnej, • przedstawia cechy megalopolis, • analizuje przyczyny powstawania slumsów w wielkich miastach Ameryki Południowej, • opisuje położenie geograficzne oraz warunki naturalne Kanady na podstawie mapy ogólnogeograficznej
--	---	---	---

		<p>statystycznych, rolę Stanów Zjednoczonych w gospodarce światowej,</p> <ul style="list-style-type: none"> • wyjaśnia przyczyny i ocenia zjawisko marnowania się ogromnych ilości pożywienia na przykładzie Stanów Zjednoczonych. 	<p>Ameryki Północnej i map tematycznych,</p> <ul style="list-style-type: none"> • analizuje uwarunkowania rozwoju gospodarczego Kanady, • przedstawia zależność między ukształtowaniem powierzchni, cyrkulacją powietrza, odległością od morza, prądami morskimi a przebiegiem północnej granicy upraw i lasów w Kanadzie, • opisuje położenie geograficzne oraz warunki naturalne Stanów Zjednoczonych na podstawie mapy ogólnogeograficznej Ameryki Północnej i map tematycznych, • przedstawia cechy ludności Stanów Zjednoczonych na podstawie danych statystycznych, • analizuje uwarunkowania rozwoju gospodarczego Stanów Zjednoczonych, • wykazuje rolę Stanów Zjednoczonych w światowej gospodarce, • wyjaśnia znaczenie terminu <i>technopolie</i>, • wykazuje przyczyny rozwoju technopolii i ich znaczenie w rozwoju gospodarki opartej na wiedzy, • omawia genezę Doliny Krzemowej, • wskazuje przyczyny i skutki marnowania żywności na przykładzie Stanów Zjednoczonych, • opisuje położenie geograficzne oraz warunki naturalne Brazylii na podstawie mapy ogólnogeograficznej Ameryki Południowej i map tematycznych, • przedstawia cechy ludności Brazylii na podstawie danych statystycznych, • wykazuje przyczyny i skutki powstawania slumsów w wielkich miastach Brazylii, • analizuje uwarunkowania rozwoju gospodarczego
--	--	---	--

			<p>Brazylii,</p> <ul style="list-style-type: none"> • wykazuje konflikt interesów między gospodarczym wykorzystaniem Amazonii a ekologicznymi skutkami jej wylesiania.
<p>Wybrane problemy i regiony geograficzne Australii i Oceanii</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Środowisko przyrodnicze • Rozmieszczenie ludności i gospodarka 	<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> • przedstawia specyfikę środowiska przyrodniczego Australii i Oceanii, • identyfikuje prawidłowości w rozmieszczeniu ludności i główne cechy gospodarki Australii na tle warunków przyrodniczych. 	<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> • omawia położenie geograficzne Australii na podstawie mapy ogólnogeograficznej świata, • charakteryzuje linię brzegową Australii na podstawie mapy ogólnogeograficznej Australii, • opisuje ukształtowanie powierzchni Australii na podstawie mapy ogólnogeograficznej Australii, • wykazuje strefowość klimatyczno-roślinną na podstawie map tematycznych Australii, • charakteryzuje wody powierzchniowe Australii na podstawie mapy ogólnogeograficznej Australii, • przedstawia podział Oceanii na podstawie mapy ogólnogeograficznej świata, • omawia cechy środowiska przyrodniczego wybranych regionów Oceanii na podstawie mapy ogólnogeograficznej Oceanii, • przedstawia liczbę ludności Australii na podstawie danych statystycznych, • charakteryzuje rozmieszczenie ludności Australii na podstawie mapy zaludnienia Australii, • identyfikuje prawidłowości w rozmieszczeniu ludności Australii na tle warunków przyrodniczych, • opisuje cechy rdzennych mieszkańców Australii, • opisuje warunki rozwoju rolnictwa na podstawie map tematycznych Australii, • opisuje główne uprawy i hodowlę w Australii na podstawie danych statystycznych,

			<ul style="list-style-type: none"> • analizuje uwarunkowania rozwoju gospodarczego Australii.
Geografia obszarów okołobiegunowych	<ul style="list-style-type: none"> • Środowisko przyrodnicze • Badania naukowe • Polscy badacze 	<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> • charakteryzuje położenie i środowisko przyrodnicze Antarktydy oraz wyjaśnia konieczność zachowania jej statusu określonego Traktatem Antarktycznym, • przedstawia cele badań aktualnie prowadzonych na Arktyce i Antarktydzie oraz prezentuje osiągnięcia polskich badaczy obszarów okołobiegunowych, • opisuje warunki życia w polarnej stacji badawczej. 	<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> • omawia położenie geograficzne Arktyki na podstawie mapy ogólnogeograficznej świata, • opisuje warunki klimatyczne Arktyki na podstawie klimatogramów i map klimatycznych, • charakteryzuje świat roślin i zwierząt Arktyki, • charakteryzuje rdzenną ludność Arktyki, • przedstawia polskie stacje badawcze na Arktyce, cele badań i osiągnięcia polskich badaczy obszarów okołobiegunowych, • omawia położenie geograficzne Antarktydy na podstawie mapy ogólnogeograficznej świata, • opisuje warunki klimatyczne Antarktydy na podstawie klimatogramów i map klimatycznych, • charakteryzuje świat roślin i zwierząt Antarktydy, • przedstawia status prawny Antarktydy określony Traktatem Antarktycznym oraz wyjaśnia konieczność zachowania tego statusu, • omawia położenie polskiej stacji badawczej na Antarktyce, • przedstawia cele badań aktualnie prowadzonych na Arktyce i Antarktydzie i osiągnięcia polskich badaczy obszarów okołobiegunowych, • opisuje warunki życia w polarnej stacji badawczej.

III. Warunki realizacji programu

Przedstawione treści kształcenia i wymagania szczegółowe realizowane w klasach V–VIII podzielono w następującym układzie godzinowym, który wynika z ramowych planów nauczania:

- 5 klasa – 1 godz.,
- 6 klasa – 1 godz.,
- 7 klasa – 2 godz.,
- 8 klasa – 1 godz. zajęć tygodniowo.

Przy takim podziale godzin przyjęto następujące założenia realizacji poszczególnych działów tematycznych:

Klasa	Dział	Przewidywana liczba godzin przeznaczonych na realizację treści kształcenia
V	Geografia jako nauka Mapa Polski	3
	Krajobrazy Polski	14
	Lądy i oceany na Ziemi	2
	Krajobrazy świata	11
VI	Współrzędne geograficzne	4
	Ruchy Ziemi	8
	Geografia Europy	12
	Sąsiedzi Polski	7
VII	Podstawy geografii	6
	Środowisko przyrodnicze Polski na tle Europy	17
	Ludność i urbanizacja w Polsce	12
	Rolnictwo i przemysł Polski	8
	Usługi w Polsce	5
	Zanieczyszczenie i ochrona środowiska przyrodniczego Polski	3
	Relacje między elementami środowiska geograficznego na wybranych obszarach Polski	9
	Własny region „Mała ojczyzna”	6
VIII	Wybrane problemy i regiony geograficzne	9

	Azji	
	Wybrane problemy i regiony geograficzne Afryki	7
	Wybrane problemy i regiony geograficzne Ameryki Północnej i Ameryki Południowej	9
	Wybrane problemy i regiony geograficzne Australii i Oceanii	3
	Geografia obszarów okołobiegunowych	2
Razem		157

Forma programu daje nauczycielowi swobodę operowania treściami oraz stwarza możliwość dostosowania ich do potrzeb i predyspozycji percepcyjnych uczniów. Zgodnie z przyjętymi założeniami minimalna liczba godzin nie wypełnia całkowitego czasu zajęć w danej klasie. Pozwala to nauczycielowi na rozszerzenie treści kształcenia zgodnie z własnym wyborem i realizację np. projektów czy dodatkowych zajęć terenowych.

Liczba godzin przeznaczanych na realizację poszczególnych działów kształcenia może być dostosowywana do istniejących warunków, określonych czynnikami organizacyjnymi (wielkość klasy, dostęp do specjalistycznych pracowni czy możliwość przeprowadzenia zajęć w terenie), percepcją oraz predyspozycjami psychofizycznymi danej grupy uczniów.

IV. Procedury osiągnięcia celów kształcenia i wychowania

Zgodnie z podstawą programową zamieszczone w niniejszym programie wymagania edukacyjne oraz szczegółowe cele edukacyjne są punktem wyjścia do określenia procedur ich osiągnięcia, czyli warunków właściwej realizacji zadań dydaktycznych i wychowawczych stawianych przed szkołą, nauczycielem oraz uczniem. Procedury te mają umożliwić uczniowi wszechstronny rozwój, uczestniczenie w całym procesie edukacyjnym oraz przygotować go do kształcenia ustawicznego.

Procedury obejmują procesy pracy na lekcjach, zajęciach pozalekcyjnych oraz naukę indywidualną. Realizacji procedur służą m.in. liczba godzin przeznaczona na edukację geograficzną, różne rodzaje i typy lekcji oraz strategie dydaktyczne nauczyciela.

Zadaniem szkoły jest zapewnienie warunków do prawidłowej organizacji procesu dydaktycznego, w tym przydziału godzin dydaktycznych w ramowym planie nauczania przeznaczonych na edukację geograficzną. W podstawie programowej przewiduje się nauczanie geografii w szkole podstawowej na minimum 150 godzinach w cyklu kształcenia. Niniejszy program spełnia wymagania nowej podstawy programowej oraz liczby godzin wyznaczonej w ramowym planie nauczania w szkole podstawowej.

Kolejnym zadaniem szkoły, którego wypełnienie umożliwi pełną realizację wymagań edukacyjnych zawartych w niniejszym programie, jest zorganizowanie pracowni geograficznej (lub innej sali szkolnej), wyposażonej w niezbędne **środki dydaktyczne**, takie jak:

- zestawy map ściennych umożliwiających pełną realizację programu,
- atlasy geograficzne – ważne jest, aby uczniowie mogli korzystać z atlasów, które będą stanowić obudowę programu,
- mapy topograficzne okolic szkoły, mapy turystyczne, plany miast,
- uczniowskie globusy fizyczne, globusy indukcyjne,
- zestawy modeli, np. geologicznych czy dotyczących ruchów Ziemi,
- okazy skał,
- kompasy i busole do wykorzystania na lekcjach terenowych i wycieczkach,
- przyrządy pomiarowe, np. zestawy termometrów, wiatromierz, barometr, gnomon, taśma miernicza,
- roczniki statystyczne i/lub inne opracowania statystyczne,
- biblioteczka geograficzna, w tym słowniki, encyklopedie i czasopisma geograficzne,
- zestawy filmów na płytach DVD oraz odtwarzacz DVD (w miarę możliwości szkoły),
- komputer z programami edukacyjnymi oraz łączem internetowym i rzutnikiem multimedialnym (w miarę możliwości szkoły).

Wypełniając zadania szkoły oraz dążąc do rozwoju umiejętności uniwersalnych, należy uwzględnić różne sposoby nauczania i uczenia się. Na uczenie się wpływa m.in. inteligencja ucznia, jego osobowość, dojrzałość oraz środowisko, w którym przebywa. Na proces uczenia się składają się takie czynniki, jak: wiedza wcześniejsza, skojarzenia, transfer wiedzy, emocje i motywacja, obserwacja i style uczenia się.

Wiedza wcześniejsza obejmuje to, co już uczniowi jest znane z poprzednich etapów edukacyjnych i własnych doświadczeń. Zatem ważne jest, aby nauczyciel starał się nawiązać do wcześniejszej wiedzy ucznia, niejako przerzucając pomost pomiędzy znanym i nieznanym.

Skojarzenia pomagają nauczyć się nowego materiału lub przypomnieć już zapomniany. Przywoływanie pewnych słów-haseł (np. migracja) może przywieźć na myśl określone terminy, zdarzenia czy procesy.

Transfer wiedzy to przeniesienie wiedzy nabytej w procesie uczenia się z teorii do praktyki. Znajomość terminów i faktów bez zrozumienia ich istotności, związków czy zastosowań ma ograniczone znaczenie, np. w przypadku mapy uczeń nie tylko powinien rozumieć termin *mapa*, lecz także potrafić odnieść go do praktyki, czyli korzystać z mapy.

Obserwacja procesów w naturalnych warunkach i sytuacjach ułatwia ich lepsze zrozumienie. Jest przykładem badania ciągłego. Za jej pomocą można analizować np. oddziaływanie człowieka na środowisko.

Stan emocjonalny ucznia może wzmocnić oddziaływanie poznawanego materiału lub przeciwnie – powodować powstawanie barier w procesie uczenia się. Zetknięcie się z nowym i trudnym materiałem czasami wywołuje u ucznia niepokój, który może działać na niekorzyść uczenia się i demotywowwać do nauki. Nauczyciele powinni starać się osłabiać negatywne emocje, a wzmacniać (za pomocą odpowiednich metod, technik, form i środków nauczania) emocje pozytywne, które pobudzają uczniów do uczenia się i korzystnie wpływają na motywację.

Motywacja jest to wywoływanie, ukierunkowywanie i podtrzymanie określonego zachowania ucznia w procesie uczenia się w celu osiągnięcia zamierzonych celów. Dla procesu uczenia się niezwykle istotne są czas trwania i umiejętne pobudzenie. Uczeń zmotywowany z reguły poświęci więcej czasu na uczenie się i rozwiązywanie problemów. Ponadto motywacja sprzyja koncentracji, wytrwałości, odporności na przeszkody w dochodzeniu do rozwiązań problemów badawczych. Dlatego ważne jest, aby w procesie dydaktycznym uczniowie mogli nieustannie liczyć na pomoc nauczyciela, jego wsparcie i zachętę.

Aby osiągnąć założone w niniejszym programie cele i wypełnić zadania szkoły, nauczyciel powinien zwrócić uwagę na **style uczenia się** uczniów. Są to charakterystyczne dla danej osoby kognitywne, afektywne i psychologiczne zachowania, które stanowią o tym, jak postrzega ona proces uczenia się i jak do niego podchodzi. Wśród uczniów są wzrokowcy, słuchowcy, czuciowcy oraz kinestetycy, a każdy z nich inaczej się uczy. Niektórzy wolą korzystać z podręcznika i obejmują całą stronę wzrokiem, inni studiują fragment po fragmencie, a jeszcze inni szukają odpowiednich wiadomości w całym podręczniku lub analizują inne źródła.

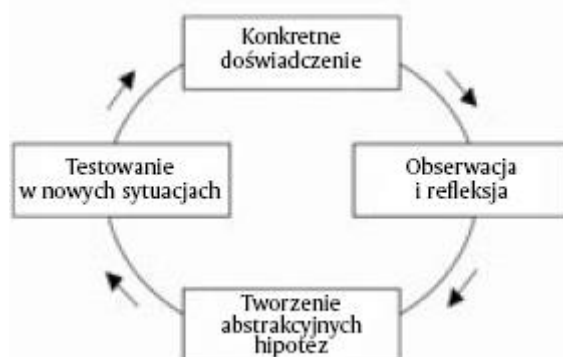
Wyróżniamy cztery podstawowe style uczenia się poprzez:

- odczuwanie,
- obserwację,
- myślenie,
- działanie.

Nauczycielowi uwzględniającemu wymienione wyżej style uczenia się łatwiej będzie utrwaląc i rozwijać u uczniów cztery podstawowe zdolności i umiejętności:

- konkretnego doświadczenia,
- refleksyjnej obserwacji,
- tworzenia abstrakcyjnych hipotez,
- aktywnego prowadzenia eksperymentów,

wynikające z wyróżnionych przez D. Kolba etapów procesu uczenia.

Rysunek 1. Etapy procesu uczenia się według D. Kolba

Niezwykle ważną rolę w procesie dydaktycznym odgrywa nauczyciel, który przez własną aktywność motywuje uczniów do uczenia się. Zadaniem nauczyciela jest wyjaśnianie treści na konkretnych przykładach i odwoływanie się do konkretnych sytuacji dydaktycznych i życiowych, a następnie wraz z uczniami poszukiwanie pragmatycznych sposobów rozwiązywania problemów. W procesie dydaktycznym nauczyciel powinien postępować zgodnie z zasadami kształcenia. Są to normy postępowania dydaktycznego, których przestrzeganie pozwala nauczycielowi zaznajomić uczniów z podstawami wiedzy, rozwijać zainteresowania i zdolności poznawcze oraz wdrażać do samokształcenia.

J. Półturzycki wyróżnia następujące **zasady kształcenia**:

1. **Zasada pogłębowości** – inaczej nazywana zasadą bezpośredniości. Wskazuje ona na konieczność zdobywania wiedzy poprzez bezpośrednie poznawanie rzeczy i zjawisk lub przez zetknięcie się z nimi dzięki pomocy środków dydaktycznych (np. modeli, obrazów, schematów, wykresów, tabel). Funkcją tej zasady jest ułatwienie zrozumienia i zapamiętania wiadomości.
2. **Zasada przystępności** – inaczej zwana zasadą stopniowania trudności. Wyraża ona konieczność dostosowania treści i metody nauczania do rozwoju i możliwości uczniów.
3. **Zasada systematyczności** – w dużej mierze odnosi się do ucznia. Według jej założeń, jeżeli uczeń chce trwale i skutecznie coś zapamiętać, to powinien systematycznie utrzymywać wiedzę.
4. **Zasada świadomego i aktywnego uczestnictwa** – polega ona na aktywnym stosunku ucznia do celów kształcenia. Według tej zasady nauczyciel powinien poznać swojego ucznia i tak kierować procesem dydaktycznym, aby pobudzać jego zainteresowania.
5. **Zasada kształtowania umiejętności uczenia się** – według niej nauczyciel ma doprowadzić do wykształcenia umiejętności organizowania pracy umysłowej, znajomości metod nabywania informacji, korzystania z komunikatów, wypowiedzi, sporządzania notatek i schematów.
6. **Zasada łączenia teorii z praktyką** – orientuje nauczyciela na konieczność harmonijnego wiązania ze sobą wiedzy naukowej z praktyką codziennego życia.

7. **Zasada indywidualizacji i zespołowości** – kieruje uwagę na indywidualne możliwości osób kształcących się, a następnie całych grup.
8. **Zasada trwałości wiedzy** – wskazuje na konieczność podejmowania takich działań, aby uczeń trwale przyswoił sobie wiedzę. Należy często odnosić się do praktycznych doświadczeń uczniów i zapewniać im aktywny udział w procesie kształcenia, a także systematycznie kontrolować stan ich wiedzy.
9. **Zasada ustawiczności kształcenia** – każdemu człowiekowi powinna przyświecać idea kształcenia ustawicznego, dlatego nauczyciel powinien wyrobić u uczniów nawyk aktualizowania i doskonalenia wiedzy.

Według założeń niniejszego programu proces nauczania może przebiegać rozmaicie, przede wszystkim w zależności od przyjętego na lekcji sposobu zdobywania wiedzy przez uczniów. To właśnie kryterium stało się podstawą do zaproponowania nauczycielom geografii **strategii kształcenia** według W. Okonia i odpowiadających im pewnych form uczenia się:

- strategia A (asocjacyjna) – uczenie się poprzez przyswajanie gotowej wiedzy,
- strategia P (problemowa, badawcza) – uczenie się poprzez samodzielne dochodzenie do wiedzy,
- strategia E (emocjonalna, eksponująca) – uczenie się poprzez przeżywanie,
- strategia O (operacyjna) – uczenie się poprzez działanie.

W procesie nauczania na lekcjach geografii strategia A pojawia się m.in. podczas pogadanki wstępnej, strategia P przy formułowaniu problemu, strategia E podczas analizowania skutków danego zjawiska czy procesu (np. trzęsienia Ziemi), strategia O przy wykonywaniu zadań operacyjnych przez uczniów.

Zadaniem nauczyciela jako organizatora procesu dydaktycznego jest stwarzanie takich warunków, aby uczeń wykształcił wymienione wcześniej nadrzędne umiejętności uniwersalne. Dlatego nauczyciel powinien stosować odpowiednie **metody nauczania**, a ich dobór warunkować stylem nauczania, zainteresowaniami i potrzebami uczniów, wyposażeniem pracowni oraz możliwościami organizacyjnymi.

Zdaniem W. Okonia metody nauczania to systematycznie stosowany sposób pracy nauczyciela z uczniami, umożliwiający opanowanie wiedzy wraz z umiejętnością posługiwania się nią w praktyce, jak również rozwijanie zainteresowań umysłowych i zdolności. Autorki programu proponują stosowanie m.in. metod:

A. **Opartych na słowie:**

1. Wykład – służy przekazywaniu uczniom informacji i wymaga od słuchaczy myślenia hipotetyczno-dedukcyjnego:
 - a. wykład konwencjonalny – treść jest bezpośrednio przekazywana przez nauczyciela w gotowej formie do zapamiętania,
 - b. wykład problemowy – jest ilustracją jakiegoś problemu naukowego lub praktycznego,
 - c. wykład konwersatoryjny – polega na przeplataniu fragmentów mówionych wykładu z wypowiedziami słuchaczy.

2. Rozmowa nauczająca (pogadanka) – jej istota polega na kierowanej przez nauczyciela rozmowie z uczniami. Nauczyciel, zmierzając do osiągnięcia celu, stawia uczniom pytania, na które oni udzielają odpowiedzi.
3. Dyskusja – polega na wymianie poglądów na określony temat.
4. Aktywny opis (w tym: wyjaśniający, klasyfikujący, chronologizujący) – pobudza uczniów do twórczego myślenia.
5. Praca z książką i tekstem źródłowym – jeden z najważniejszych sposobów zarówno poznawania, jak i utrwalania nowych wiadomości. Samodzielne korzystanie z książek i tekstów źródłowych przez uczniów może mieć formę m.in. uczenia się z podręcznika lub sporządzania notatek.

B. Oglądowych – opartych na obserwacji:

Pokaz – demonstrowanie uczniom czegoś to metoda oparta na obserwacji. Pokaz bywa metodą towarzyszącą innej metodzie.

C. Opartych na działalności praktycznej:

1. Metoda zajęć praktycznych – jest stosowana np. w pracy z atlasem, rocznikiem statystycznym, w trakcie rozwiązywania zadań matematyczno-geograficznych (np. związanych przyrostem rzeczywistym ludności) oraz w czasie wykonywania ćwiczeń technicznych, np. z wykorzystaniem mapy konturowej.

D. **Problemowych**, które organizują treści kształcenia w modele rzeczywistych zjawisk, sytuacji, w celu zbliżenia procesu poznawczego ucznia do poznania bezpośredniego, dzięki dostarczeniu okazji do manipulowania modelem.

1. **Burza mózgów** – ta metoda jest przeznaczona do samodzielnego, szybkiego wymyślenia przez uczniów zbioru hipotez przy wykorzystaniu myślenia intuicyjnego.
2. **Metoda sytuacyjna** – zwana metodą przypadków lub studium przypadku – polega na bardzo dokładnym rozpatrzeniu konkretnego, rzeczywistego lub hipotetycznego przypadku, w celu ustalenia pewnych prawidłowości (np. przyczyny i skutki migracji).
3. **Metoda projektu edukacyjnego** – polega na samodzielnym realizowaniu przez uczniów zadania przygotowanego przez nauczyciela na podstawie wcześniej ustalonych założeń. Wzmacnia ona motywację poznawczą, poszukiwawczą, badawczą itp. oraz integruje wiedzę szkolną i pozaszkolną. Metodę projektu można wykorzystywać przy omawianiu takich zagadnień, jak np. mój region, „mała ojczyzna”, krajobraz najbliższej okolicy i inne.
4. **Metaplan** – pozwala na zbadanie omawianego zagadnienia, postawienie diagnozy i wspólne znalezienie najlepszego rozwiązania. Skłania do krytycznej analizy faktów, formułowania sądów i opinii. Tę metodę można zastosować np. podczas omawiania zagadnienia uwarunkowania rozwoju gospodarczego regionu czy problemy ochrony środowiska.
5. **Analiza SWOT** – to metoda zespołowej analizy jakiegoś zjawiska lub problemu. Jej celem jest podjęcie właściwej decyzji. Uczniowie określają zarówno mocne strony zjawiska i wynikające z nich szanse, jak i słabe strony oraz wynikające z nich zagrożenia.

Można ją wykorzystać, np. omawiając problemy związane z uprawą roślin modyfikowanych genetycznie.

6. **Gra dydaktyczna** – łączy elementy zabawy i nauki. Musi być prowadzona według ustalonych wcześniej reguł. Umożliwia współdziałanie i rywalizację uczniów oraz pełni funkcje poznawcze i wychowawcze. Przykładem może być gra dydaktyczna dotycząca podziału politycznego świata na podstawie mapy politycznej i różnych ilustracji.
7. **Mapa mentalna** – pozwala uporządkować zagadnienia dotyczące zjawisk przebiegających w środowisku geograficznym i zrozumieć zachodzące między nimi zależności. Można ją zastosować np. do omawiania przyczyn i skutków migracji na świecie.
8. **Metoda symulacyjna** – umożliwia zdobywanie wiedzy w stworzonym modelu pewnej rzeczywistości. Uczniowie, uczestnicząc w symulowanym wydarzeniu, kształtują umiejętność pracy w grupie, publicznych wystąpień i wykorzystywania wiedzy w praktyce (np. symulacja biura planistycznego, w którym dokonuje się ekspertyz dotyczących najlepszej lokalizacji zakładów przemysłowych).

E. **Eksponujących**, które obejmują np. pokaz filmu i przygotowanie ekspozycji.

F. **Programowych**, np. z użyciem komputera.

Autorki sugerują, aby nauczyciele w procesie dydaktycznym wykorzystywali również takie techniki nauczania, jak portfolio, poster i plakat.

Otwarty charakter programu pozwala na dużą dowolność przy doborze metod nauczania. W swoich założeniach program skłania do mobilizowania ucznia do jak największej samodzielności. Stosowanie metod podających, np. wykładu, opowiadania czy opisu, proponuje się wykorzystywać w jak najmniejszym stopniu. Większe efekty można uzyskać, stosując metody problemowe i praktyczne, które rozwiną u uczniów aktywność intelektualną oraz poznawczo-praktyczną. Przy poznawaniu nowych treści szczególnie przydatne mogą być takie metody, jak: pogadanka heurystyczna, dyskusja dydaktyczna, dyskusja panelowa, burza mózgów, JIGSAW, analiza SWOT, gra dydaktyczna, studium przypadku czy dyskusje prowadzone techniką śnieżnej kuli. Przy przeprowadzaniu podsumowania dyskusji można stosować różnorodne techniki, np. metaplan, ranking diamentowy, 6 myślowych kapeluszy, 635 czy drzewko decyzyjne. Układ treści kształcenia programu sugeruje szerokie stosowanie najbardziej skutecznej metody, którą jest **projekt edukacyjny**. Metoda ta uczy m.in.:

- jasnego określania celów działania, formułowania problemów, własnych argumentów i sądów,
- planowania i organizacji pracy własnej i grupowej,
- korzystania z rozmaitych źródeł informacji i krytycznego do nich podejścia,
- rozwiązywania problemów,
- komunikowania się, słuchania innych uczestników, spolegliwości i dialogu.
- twórczego myślenia,
- oceniania pracy własnej, prezentacji efektów.

Ponadto wzmacnia ona motywację poznawczą, poszukiwawczą, badawczą itp. oraz integruje wiedzę szkolną i pozaszkolną (holizm).

Skuteczne korzystanie z różnorodnych źródeł informacji wymaga stosowania takich metod, które zapewniają wszechstronny rozwój ucznia. Szczególnie poleca się stosowanie aktywnego opisu, techniki linii czasu, opisu uzasadniającego, studium przypadku, opisu klasyfikującego czy portfolio.

Korzystając z różnych źródeł informacji, uczeń ma możliwość kształcenia umiejętności czytania ze zrozumieniem, operowania informacją – w tym selekcjonowania, porównywania, analizowania, przetwarzania, interpretowania, czytelnego prezentowania w różnych formach, np. graficznie, oraz tworzenia własnej informacji. Ponadto uczeń wzbogaca zasób słownictwa przedmiotowego.

Innymi metodami prowadzącymi do skutecznego osiągnięcia celów kształcenia są np. mapa mentalna i zajęcia terenowe.

Mapa mentalna jest metodą szczególnie skuteczną przy prowadzeniu lekcji powtórzeniowych. Pozwala uporządkować zagadnienia dotyczące zjawisk zachodzących w środowisku przyrodniczym i zrozumieć zachodzące między nimi współzależności.

Zajęcia terenowe są uwarunkowane m.in. położeniem oraz możliwościami logistycznymi szkoły. Odbywają się poza jej budynkiem i umożliwiają wykorzystanie środowiska przyrodniczego jako źródła wiedzy geograficznej. Dotyczą zarówno samego środowiska przyrodniczego, jak i jego roli w rozwoju społecznym i gospodarczym człowieka oraz wpływu gospodarczej działalności człowieka na środowisko przyrodnicze. Poprzez zajęcia terenowe można kształcić zmysł obserwacji i wyobraźnię przestrzenną, a także utrwalać praktyczne umiejętności. Zajęcia terenowe mogą dotyczyć takich treści, jak: pomiar odległości i powierzchni, sporządzanie planów sytuacyjnych niewielkich obszarów, obserwacja widomej wędrówki Słońca po sferze niebieskiej, zmiany długości cienia w ciągu dnia, wyznaczenie momentu górowania Słońca, południka miejscowego, analiza odkrywek geologicznych, zbieranie informacji o wpływie rzeźby powierzchni na rodzaj gospodarki, położenie szkoły w stosunku do szlaków komunikacyjnych. Częstotliwość i formę zajęć w terenie nauczyciel powinien ustalić sam, uwzględniając wszystkie uwarunkowania.

Autorki programu sugerują również jak najczęstsze wykorzystywanie **technik komputerowych**, w tym GIS. Ich dynamiczny rozwój w ostatnich dziesięcioleciach umożliwił powstanie nowych systemów informatycznych, zdolnych do przechowywania, analizowania i udostępniania bardzo dużej liczby danych. Nieustannie powiększające się zasoby dostępnych informacji oraz szerokie pole zainteresowań poszczególnych nauk geograficznych stwarzają możliwość szybkiego dotarcia do aktualnych wiadomości o całym świecie. W procesie uzyskiwania danych zarówno uczniowie, jak i nauczyciele powinni zwracać szczególną uwagę na wiarygodność źródła, z którego one pochodzą.

Stosowanie metod problemowych i praktycznych wdraża ucznia do samodzielnej pracy, kształci nawyk sięgania do źródeł, a przede wszystkim proces uczenia zachodzi mimo woli.

Przedstawione procedury stanowią tylko pewną propozycję. Szersze omówienie i wskazówki w zakresie proponowanych procedur osiągnięcia celów zostaną zamieszczone w Księżce Nauczyciela będącej szczegółowym przewodnikiem metodycznym.

V. Kontrola, ocena i pomiar osiągnięć ucznia

Kontrola i ocena osiągnięć ucznia jest jednym z ważniejszych elementów procesu dydaktyczno-wychowawczego i przebiega na co dzień. Na kontrolowanie i ocenianie składają się te działania nauczyciela, których celem jest m.in.: dostarczanie informacji o stopniu osiągnięcia celów edukacyjnych, stopniu realizacji celów programu czy motywowanie uczniów do poszerzania wiedzy i umiejętności. Te uwarunkowania nakładają na nauczyciela obowiązek zdiagnozowania osiągnięć uczniów i opracowania szczegółowych wymagań, które powinny odwoływać się do wymagań sformułowanych w podstawie programowej. Wszyscy uczniowie powinni znać wymagania oraz kryteria oceniania, czyli informacje, co będzie podlegało ocenie i w jaki sposób ocenianie będzie prowadzone.

Efektem kontroli jest rozpoznanie, czyli zgromadzenie i scalenie informacji o uczniach przez nauczyciela. Informację można zdobywać sposobami nieformalnymi (np. poprzez obserwację czy rozmowę) albo formalnymi (np. przez prace domowe, testy itp.).

Formy kontroli:

a. Według podziału organizacyjnego:

- indywidualne (np. odpytywanie),
- frontalne (np. testy),
- kondensacyjne (np. wszyscy uczniowie wykonują konkretne zadanie, a odpytywanych jest kilku z nich),
- pozyskiwanie informacji zwrotnych,
- zbiorcze opracowanie wyników sprawdzianów.

b. Ze względu na miejsce w procesie dydaktycznym:

- kontrola „na wejście”,
- kontrola bieżąca, na każdej lekcji,
- kontrola sporadyczna.

Wszystkie formy kontroli powinny podlegać takim **zasadom**, jak:

- interakcja między treściami kształcenia i wymaganiami egzaminacyjnymi a np. treściami sprawdzianu,
- zgodność np. treści sprawdzianu z podanymi na początku roku szkolnego (lub w innym terminie) wymaganiami edukacyjnymi,
- dostosowanie stopnia trudności zadań do potrzeb i możliwości uczniów,
- poprawna konstrukcja zadań.

Kontrola osiągnięć uczniów może być przeprowadzana w formie:

- ustnej, np. w postaci odpytywania, referowania wybranego zagadnienia, rozmowy nauczyciela z uczniem, swobodnych wypowiedzi uczniów lub aktywności uczniów,

- pisemnej, np. w postaci testu, sprawdzianu, wykonanych ćwiczeń i kart pracy, referatu lub portfolio,
- samodzielnej pracy z tekstem źródłowym, np. odczytywanie i analizowanie danych statystycznych, treści mapy lub literatury,
- sprawdzenia wyników badań terenowych, np. z analizowania odkrywki geologicznej, badania stanu czystości wody lub obserwacji stanów pogody,
- sprawdzenia wytworów uczniów, np. w postaci modeli lub posterów,
- sprawdzianu *on-line* z wykorzystaniem platformy edukacyjnej.

Kontrolowanie jest procesem gromadzenia i scalania informacji, natomiast ocenianie to proces dochodzenia do opinii o stanie wiedzy i umiejętności uczniów i przypisanie im wartości. Wystawienie stopnia to akt oceny, ponieważ nauczyciel określa, jakiej wartości odpowiada uzyskana informacja. W zależności od celu wyróżnia się ocenianie kształtujące i ocenianie sumujące. Ocenianie kształtujące opiera się na diagnozie wstępnej ucznia i ułatwia planowanie procesu dydaktycznego. Nie służy ono wartościowaniu ucznia, ale pozwala na bieżąco informować go o postępach lub trudnościach w nauce, sposobach poprawy popełnianych błędów, dostarcza też informacji o efektach nauczania i uczenia się uczniów.

Podstawowym celem oceniania osiągnięć ucznia jest:

- pomoc uczniowi w samodzielnym planowaniu własnego rozwoju,
- motywowanie ucznia do pogłębiania wiadomości oraz rozwijania umiejętności,
- określanie słabych i mocnych stron kształcenia geograficznego pozwalających nauczycielowi na doskonalenie organizacji pracy uczniów, doboru stosowanych metod i środków kształcenia oraz pracy dydaktyczno-wychowawczej,
- dostarczenie (uczniom, rodzicom, nauczycielowi, dyrekcji) informacji o stopniu osiągnięcia przez ucznia celów edukacyjnych.

Ocenianie sumujące zmierza do wykorzystania informacji o uczniach i wskazania, w jakim stopniu osiągnięcia uczniów odpowiadają założonym celom edukacyjnym. Na tej podstawie nauczyciel ustala, jaki stopień ma wystawić uczniowi.

Rodzaj oceniania	Kiedy jest dokonywane	Rodzaj zbieranych informacji	Sposób wykorzystania informacji
Kształtujące	przed procesem nauczania i w jego trakcie	o wiedzy uprzedniej ucznia i przebiegu procesu dydaktycznego	pomocne w planowaniu procesu dydaktycznego i poprawie efektów kształcenia
Sumujące	po nauczaniu	o poziomie wiedzy i umiejętności uczniów	pomocne w kształtowaniu opinii o poziomie wiedzy i umiejętności ucznia

Metody oceniania:

- tradycyjne, nietechniczne – czasami nie mają ściśle określonych kryteriów, opierają się na intuicji nauczyciela,
- testy różnicujące i kryterialne – przydatne wtedy, gdy nauczycielowi zależy na informacji, jak wyniki danego ucznia mają się do wyników innych uczniów. Informują o stopniu opanowania przez uczniów danej wiedzy i umiejętności lub osiągnięcia ustalonych celów.

Ponadto, zgodnie z koncepcją programu, ocena powinna uwzględniać osobowość ucznia, logiczne, samodzielne i krytyczne myślenie, a także poprawność w posługiwaniu się terminologią geograficzną, planowość i obszerność wypowiedzi, dokładność obserwacji i wykonywanych zadań oraz prezentowane przez ucznia postawy, w tym postawę podczas pracy w grupie.

Przy dokonywaniu oceny ucznia nauczyciel powinien respektować współczesną wiedzę z zakresu psychologii poznania, psychologii rozwojowej, pedagogiki oraz dydaktyki geografii. Określając poziom jego wiedzy i umiejętności, informujemy ucznia, jaką część stawianych wymagań spełnił, co zrobił dobrze, co i w jaki sposób powinien jeszcze poprawić oraz jak ma dalej pracować.

Autorki programu proponują sprawdzanie stopnia spełnienia wymagań, uwzględniające m.in.:

- w wypowiedzi ustnej: precyzję wypowiedzi, poprawność językową, poprawność merytoryczną, wyczerpanie zagadnienia, puentę wypowiedzi,
- w sprawdzianach pisemnych: poprawność rozwiązania zadania, logiczność wypowiedzi, poprawność zastosowanej metody do rozwiązania zadania, zgodność odpowiedzi z poleceniem,
- w trakcie zajęć terenowych: umiejętność sporządzania notatek, wykonania schematów, modeli, opracowań statystycznych, określenia relacji między elementami środowiska czy zebrania informacji,
- w monografiach, portfolio czy innych wypowiedziach pisemnych: zgodność z tematem, logiczny układ pracy, poprawność językową i merytoryczną, przygotowanie bibliografii, estetykę pracy,
- podczas pracy w grupie: m.in. podział pracy zgodny z potrzebami uczniów, sposoby podejmowania decyzji, współdziałanie w grupie, postawę podczas pracy, formę prezentacji wyników pracy.

W koncepcji prezentowanego programu osiągnięcia ucznia określono w taki sposób, że stanowią one spełnienie wymagań koniecznych, podstawowych, rozszerzających, dopełniających i wykraczających.

Wymagania konieczne obejmują te elementy treści, które mogą świadczyć o możliwości opanowania, przy odpowiednim nakładzie pracy, pozostałych elementów tej treści. Stanowią je elementy najłatwiejsze, najczęściej stosowane, praktyczne, niewymagające większych modyfikacji, niezbędne do uczenia się ogółu podstawowych wiadomości i umiejętności.

Wymagania podstawowe obejmują treści najprzystępniejsze, najprostsze, najbardziej uniwersalne, niezbędne na danym etapie kształcenia i na wyższych etapach, bezpośrednio użyteczne w pozaszkolnej działalności ucznia.

Wymagania rozszerzające obejmują elementy treści umiarkowanie przystępne, bardziej złożone i mniej typowe, w pewnym stopniu hipotetyczne, przydatne na dalszym etapie kształcenia, pośrednio użyteczne w pozaszkolnej działalności ucznia.

Wymagania dopełniające obejmują elementy treści trudne do opanowania, złożone i nietypowe, występujące w wielu równoległych ujęciach, wyspecjalizowane, o trudno przewidywalnym zastosowaniu.

Wymagania wykraczające obejmują wiadomości i umiejętności z wybranej dziedziny geografii, wykraczające trudnością poza poziom rozszerzony, szczególnie złożone i oryginalne, twórcze naukowo, wąsko specjalistyczne.

Obecnie ważnym elementem procesu nauczania staje się **ewaluacja osiągnięć uczniów**, czyli ocena skuteczności i przydatności podejmowanych działań dydaktycznych i wychowawczych w odniesieniu do założonych celów. Ewaluacja pozwala na zgromadzenie informacji o osiągnięciach ucznia, a także daje obraz nauczania, stopnia zaangażowania uczniów i nauczyciela. Dzięki temu można weryfikować przyjęte strategie nauczania i metody.

Autorki programu proponują poniższy **model ewaluacji**:

1. Opisanie przedmiotu i czasu ewaluacji – co i kiedy ma być poddane ewaluacji.
2. Formułowanie celów i zadań w formie zrozumiałej i takich, które są możliwe do zastosowania.
3. Przełożenie zadań i celów na treść programową i doświadczenia uczniów.
4. Przygotowanie narzędzi ewaluacji (np. sprawdzianów lub kwestionariuszy).
5. Realizacja pomiaru z wykorzystaniem przygotowanych narzędzi.
6. Analiza danych.
7. Interpretacja danych.
8. Wnioski.
9. Wdrożenie zaleceń.

VI. Proponowana literatura dla nauczycieli

1. Allen P.A., *Procesy kształtujące powierzchnię Ziemi*, PWN, Warszawa 2000.
2. Andel van T.H., *Nowe spojrzenie na starą planetę*, PWN, Warszawa 1997.
3. Angiel J., *Lekcja w terenie: skuteczna forma kształcenia geograficznego*, „Geografia w Szkole” 2007, nr 4.
4. Angiel J., Angiel M., *Postery w praktyce geograficznej*, „Geografia w Szkole” 1997, nr 5.
5. Arends K.J., *Uczymy się nauczać*, WSiP, Warszawa 1995.
6. Bajkiewicz-Grabowska E., Mikulski Z., *Hydrologia ogólna*, PWN, Warszawa 2007.
7. Banach C., *Orientacje – koncepcje edukacji nauczycielskiej*, Wydawnictwo Edukacyjne, Kraków 1998.
8. Bauman Z., *Globalizacja*, PIW, Warszawa 2000.
9. Bednarek R., Prisinkiewicz Z., *Geografia gleb*, PWN, Warszawa 1997.
10. Bereźnicki F., *Dydaktyka kształcenia ogólnego*, Wydawnictwo Impuls, Kraków 2001.
11. Black P. i in., *Jak oceniać, aby uczyć*, CEO, Warszawa 2006.
12. Bobko K., *E-nauczanie – moda czy konieczność*, „Geografia w Szkole” 2011, nr 5.
13. Brudnik E., Moszyńska A., Owczarska B., *Ja i mój uczeń pracujemy aktywnie. Przewodnik po metodach aktywizujących*, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2010.
14. Cichoń W., *Wartości – Człowiek – Wychowanie. Zarys problematyki aksjologiczno-wychowawczej*, Wydawnictwo UJ, Kraków 1996.
15. Czerny J., *Zarys pedagogiki aksjologicznej*, Śląsk, Katowice 1998.
16. Czerny M., *Globalizacja a rozwój. Wybrane zagadnienia geografii społeczno-gospodarczej świata*, PWN, Warszawa 2005.
17. Denek K. i in., *Aksjologiczne podstawy edukacji*, Edytor, Poznań – Toruń 2001.
18. Domański R., *Geografia ekonomiczna. Ujęcie dynamiczne*, PWN, Warszawa 2006.
19. *Edukacja: jest w niej ukryty skarb*, raport dla UNESCO, red. J. Delors, tłum. W. Rabczuk, SOP, Warszawa 1998.
20. *Edukacja wobec wyzwań XXI wieku*, red. I. Wojnar, J. Kubina, Komitet Prognoz „Polska w XXI wieku” przy Prezydium PAN, ELIPSA, Warszawa 1996.
21. Falkowski J., Kostrowicki J., *Geografia rolnictwa świata*, PWN, Warszawa 2005.
22. Fierla I. (red.), *Geografia gospodarcza świata*, PWE, Warszawa 2005.
23. Fierla I. (red.), *Geografia ekonomiczna Unii Europejskiej*, PWE, Warszawa 2006.
24. Figa M., *Antarktyda i Arktyka – lodowe pustynie*, „Geografia w Szkole” 2015, nr 6.
25. Figa M., *Zmiany w przemyśle w Polsce*, „Geografia w Szkole” 2016, nr 1.

26. *Geografia we współczesnym systemie kształcenia*, red. R. Wiśniewski, R. i W. Gierańczyk, Dok. Geograficzna nr 38, PTG, PAN, IGiPZ, Warszawa 2008.
27. Gołębowski G. (red.), *Kompendium wiedzy o turystyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2006.
28. Gordon A., Boguszewski M., Matusiak-Gordon E., *Krajoznawstwo i turystyka w szkole. Poradnik*, PTTK, Warszawa 2002.
29. Gregorczyk G., Kozak A.M., *Konektywizm, czyli o uczeniu się w epoce cyfrowej*, „Meritum” 2012, nr 1.
30. Gwiazda A., *Globalizacja i regionalizacja gospodarki światowej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2000.
31. Hibszer A., Piotrowska I., Rachwał T., Szkurłat E., *Geografia klasy V–VIII. Warunki realizacji nowej podstawy programowej*, „Geografia w Szkole” 2017, nr 1.
32. Jachyra D., *Przekaz informacji w edukacji za pomocą dostępnych narzędzi informatycznych*, „Edukacja” 2010, nr 2.
33. Janowski I., *Krajoznawstwo i turystyka szkolna*, Akademia Świętokrzyska, Kielce 2003.
34. Jargiło J. (red.), *Cele operacyjne – metoda czy potrzeba?*, LODP, Lublin 1994.
35. Jędrzejczyk D., *Podstawy geografii ludności*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2001.
36. Klimaszewski M., *Geomorfologia*, PWN, Warszawa 1978.
37. Klimowicz G. (red.), *Otwarta Przestrzeń Edukacyjna. Kształcenie drogą elektroniczną. Edukacja przez całe życie. Inicjatywy Wspólnoty Europejskiej*, Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji – Narodowa Agencja Programu Socrates, Warszawa 2002.
38. Komorowska H., *O programach prawie wszystko*, WSiP, Warszawa 1999.
39. Kondracki J., *Geografia regionalna Polski*, PWN, Warszawa 1998.
40. Kornaś J., Medwecka-Kornaś A., *Geografia roślin*, PWN, Warszawa 2002.
41. Kowalczyk A., *Geografia turystyki*, PWN, Warszawa 2000.
42. Kruczek Z., Kurek A., Nowacki M., *Krajoznawstwo: zarys teorii i metodyki*, Proksenia, Kraków 2007.
43. Kuruliszwili S., *Cyfrowi uczniowie, analogowe nauczanie*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2011, nr 5.
44. Lenart A., *Pomiar odległości i wysokości względnej: scenariusz zajęć terenowych*, „Geografia w Szkole” 2006, nr 1.
45. Lorens R., *Nowe technologie w edukacji*, Wydawnictwo Szkolne PWN, ParkEdukacja, Warszawa – Bielsko-Biała 2011.
46. Makowski J., *Geografia fizyczna świata*, PWN, Warszawa 2006.

47. Makowski J. (red.), *Geografia regionalna świata*, PWN, Warszawa 2006.
48. Mannion A., *Zmiany środowiska Ziemi*, PWN, Warszawa 2001.
49. Martyn D., *Klimaty kuli ziemskiej*, PWN, Warszawa 2000.
50. Mielicki J., *Astronomia w geografii*, PWN, Warszawa 2005.
51. Migoń P., *Geomorfologia*, PWN, Warszawa 2006.
52. Mijakowska K., *Nauka mapy politycznej: wykorzystaj multimedialne gry dydaktyczne*, „Geografia w Szkole” 2012, nr 1.
53. Mikina A., Zajac B., *Metoda projektów nie tylko w gimnazjum*, ORE, Warszawa 2012.
54. Mizerski W., *Geologia dynamiczna dla geografów*, PWN, Warszawa 2004.
55. Mizerski W., *Geologia historyczna dla geografów*, PWN, Warszawa 2004.
56. Mizerski W., *Geologia Polski dla geografów*, PWN, Warszawa 2005.
57. Niemierko B., *Między oceną szkolną a dydaktyką. Bliżej dydaktyki*, WSiP, Warszawa 1997.
58. Niemierko B., *Pomiar wyników kształcenia*, WSiP, Warszawa 2000.
59. Nowak M. (red.), *Kształtowanie kompetencji metodycznych nauczyciela geografii. Scenariusze ćwiczeń z dydaktyki geografii*, Wyd. UMCS, Lublin 2004.
60. Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 1995.
61. Okoń W., *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Wydawnictwo Akademickie Żak Warszawa 1998.
62. Olbrycht K., *Prawda, dobro i piękno w wychowaniu człowieka jako osoby*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2002.
63. Osuch W., *Kompetencje nauczyciela geografii a wyzwania współczesnej edukacji*, „Colloquium Wydz. Nauk Humanistycznych i Społecznych Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie” 2014, nr 1.
64. Osuch W., Piróg D., *Kształcenie i doszkadzanie nauczycieli geografii w Polsce i w krajach Unii Europejskiej w drodze do jednoczącej się Europy*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2004.
65. Otok S., *Geografia polityczna*, PWN, Warszawa 2006.
66. *Pedagogika ogólna. Problemy aksjologiczne*, red. T. Kukołowicz, M. Nowak, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1997.
67. Pezda A., *Koniec epoki kredy*, Agora, Warszawa 2011.
68. Piskorz S. (red.), *Zarys dydaktyki geografii*, PWN, Warszawa 1997.
69. Pitler H., Butler Hubbel E.R., Kuhn M., *Efektywne wykorzystanie nowych technologii na lekcjach*, CEO, Warszawa 2015

70. Pólturzycki J., *Dydaktyka dla nauczycieli*, Wydawnictwo Novum, Płock 2002.
71. *Programy nauczania w rzeczywistości szkolnej. Tworzenie – wybór – ewaluacja*, praca zbiorowa, ORE Warszawa.
72. Richling A. (red.), *Geograficzne badania środowiska przyrodniczego*, PWN, Warszawa 2006.
73. Richling A., Solon J., *Ekologia krajobrazu*, PWN, Warszawa 1996.
74. Richling A., Ostaszewska K. (red.), *Geografia fizyczna Polski*, PWN, Warszawa 2006.
75. Rolf-Murawska M., Podgórski Z., *Interaktywnie na tablicy: w poszukiwaniu zastosowań tablicy interaktywnej do nauczania geografii*, „Geografia w Szkole” 2010, nr 3.
76. Rybkowski S., *Czeskie społeczeństwo na przełomie wieków*, „Geografia w Szkole” 2015, nr 1.
77. Sałasińska-Andruszkiewicz J., Plewa K., *Jak można wykorzystać tablicę interaktywną do pracy w grupach?*, „Wiadomości, Głosy, Rozmowy o Szkole” 2011, nr 10.
78. Sawiński J.P., *Jak ciekawie motywować do uczenia się geografii*, „Geografia w Szkole” 2011, nr 2.
79. Starkel L., *Geografia Polski. Środowisko przyrodnicze*, PWN, Warszawa 1991.
80. Sterna D., *Uczę (się) w szkole*, CEO, Warszawa 2014.
81. Stróżyński K., Giermakowski M., *Jak oceniać*, Wydawnictwo Nauczycielskie, Jelenia Góra 1999.
82. Szaleniec H., *E-ocenie to nie tylko zmiana technologii*, „Edukacja” 2010, nr 1.
83. Szeptalin B., Szmidt Z., *Działalność człowieka zagrożeniem dla środowiska przyrodniczego*, „Geografia w Szkole” 2016, nr 3.
84. Szkułt E., *Założenia nowej podstawy programowej z geografii*, „Geografia w Szkole” 2016, nr 6.
85. Szkułt E. i.in., *Praca z uczniem uzdolnionym geograficznie. Poradnik dla nauczycieli*, ORE, Warszawa 2014.
86. Szkułt E., Hibszer A., Angiel J., *Zarys koncepcji szkolnej edukacji geograficznej*, „Geografia w Szkole” 2016, nr 5.
87. Szponar A., *Fizjografia urbanistyczna*, PWN, Warszawa 2003.
88. Szymańska D., *Urbanizacja na świecie*, PWN, Warszawa 2007.
89. Śleszyński P., *Rozwój miast w Polsce*, „Geografia w Szkole” 2011, nr 2.
90. Trojan K., *Czy Polsce grozi stepowanie? Stan zasobów wodnych Polski*, „Geografia w Szkole” 2014, nr 5.
91. Tywoński K., *Nauczanie w pracowni geograficznej*, WSiP, Warszawa 1998.

92. Węclawowicz G., *Geografia społeczna miast. Zróźnicowania społeczno-przestrzenne*, PWN, Warszawa 2007.
93. Węclawowicz G., *Przestrzeń i społeczeństwo współczesnej Polski. Studium z geografii społeczno-gospodarczej*, PWN, Warszawa 2002.
94. Winklewski J., *Nauczanie podstaw geografii*, WSiP, Warszawa 1988.
95. Wojciechowska K., Kowalik E., *Szkolny system oceniania oparty na pomiarze dydaktycznym*, Podkowa Bis, Gdańsk 2000.
96. Woś A., *Meteorologia dla geografów*, PWN, Warszawa 2000.
97. Zajdel K., *Alternatywa dla tradycyjnego nauczania: e-learning*, „Edukacja i Dialog” 2009, nr 3.
98. Żemła M., *Krym – Ukraina czy Rosja?*, „Geografia w Szkole” 2016, nr 2.